

**TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSIINRICHTING
IN NEDERLAND (V.G.N.)**

UIT DE INHOUD:

- BIJDRAGEN DIDAKTIEKONFERENTIES NOVEMBER 1977
PROF. DR. J.W. BEZEMER, STALIN IN DE SCHOOLBOEKEN; DRS. M. HEGYI-LANGENBACH, WAT LEREN WE EIGENLIJK AAN ONZE LEERLINGEN?
- DISCUSSIE ROORDA-WIJNE
- JAN PEET, EEN MERKWAARDIG ADVIES VAN TROTSKY
- MEDEDELINGEN
- BOEKBESPREKINGEN
- ADVERTENTIES

KLEIO

VERENIGING VAN LERAREN GESCHIEDENIS EN STAATSINRICHTING IN NEDERLAND (V.G.N.)

BESTUUR

DRS. J. BOUWSMA, *voorzitter*, Brokmui 40, Dokkum, tel. 05190-3598.

MEVR. DRS. E.J. KARREMAN, *1e vice-voorzitter*, Van Limburg Stirumstraat 13, Utrecht, tel. 030-514052.

J.P.M. HENKES, *2e vice-voorzitter*, *Mavocommissie*, Kerkendijk 96 b, Someren Heide, tel. 04937-3230.

MEVR. M.I. RÖDER, *1e secretaresse*, Van Tuyl van Serooskerkenstraat 113, Voorburg, tel. 070-861890.

DRS. J. DREWES, *2e secretaris*, Bachlaan 58, Alkmaar tel. 072-112015.

J.L. FRIELING, *penningmeester*, Pr. Beatrixlaan 31, Oegstgeest, tel. 071-152794.

postrekening 128701 t.n.v. penningmeester van de V.G.N. Vreeswijkstraat 329, Den Haag.

DRS. G.J. SLOOTWEG, *redactie kleio*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-15047.

DRS. J. BAALBERGEN, *Didaktiekcommissie*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207.

DR. F.G.G. GOVERS, *Pedakcommissie*, Elzenstraat 12, Uden (N.BR.) tel. 04132-64117.

M.J. VAN VELZEN, *Onderwijsadviescommissie*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 045-455941.

K. VAN DIJK, De Hoghe Weijdt 13, Heiloo, tel. 072-333570.

LEDENADMINISTRATIE

Aangifte en afschrijvingen van leden en informatie over contributiebetaling zenden aan: **Administratie V.G.N., J.W. Geldof, Veenendaalkade 256, 's-Gravenhage, tel. 070-674100.** Bij aangifte wordt verzocht mee te delen: naam, voorletters, eventueel titel, bevoegdheid, huisadres, telefoon- en netnummer, adres van de school waar men de hoofdbetrekking heeft.

CONTRIBUTIES

contributies vanaf 1 januari 1978.

Gewone leden: a. docenten havo, v.w.o. en h.b.o.

f 72,—

b. docenten mavo

f 48,—

Buitengewone leden: a. gepensioneerden en b. zij die wel geschiedenisbevoegdheid bezitten, maar geen les geven op scholen voor mavo, v.w.o. en h.b.o.

f 42,—

Aspirantleden: (Maximum 4 jaar)

f 36,—

Echtparen:

f 72,—

KLEIO

Tijdschrift van de Vereniging van leraren Geschiedenis en staatsinrichting in Nederland (V.G.N.), verschijnt tien maal per jaar.

REDACTIE

DRS. G.J. SLOOTWEG, *voorzitter*, Van Kinsbergenlaan 21, Baarn, tel. 02154-15047.

DRS. F.R. KAT, *secretaris*, Jeudestraat 4, Zoelen (Gld.), tel. 03448-1686.

J.L. FRIELING, *penningmeester*, Pr. Beatrixlaan 31, Oegstgeest, tel. 071-152794.

MEVR. DRS. J. RIJKEN, Maasstraat 72A3, Amsterdam, tel. 020-715133.

J. HARDERWIJK, Dorpsstraat 54, Oud-Zuilen, post Maarssen, tel. 030-432876.

DRS. P. VAN HEES, Utrecht.

DR. S.Y.A. VELLENGA, Utrecht.

Abonnementen: voor leden gratis, voor niet-leden f 50,— per kalenderjaar.

Actieve leraren/leraressen kunnen alleen met goedvinden van het bestuur van de V.G.N. in aanmerking komen voor een abonnement.

Abonnementen, opgeven aan: **J.W. Geldof, Veenendaalkade 256, 's-Gravenhage, tel. 070-674100.**

Het geheel of gedeeltelijk overnemen van artikelen uit dit nummer is slechts toegestaan na onze schriftelijke goedkeuring.

De redactie.

Bijdragen n.a.v. de didactiekconferenties van november 1977 te Oosterbeek met als thema: Van Leerstof tot Les(sen) — De Sowjet Unie onder Stalin en de schoolboeken'

prof. dr. J.W. Bezemer

STALIN IN DE SCHOOLBOEKEN

1. Het bestuur van uw vereniging heeft mij fotocopieën toegezonden van de passages over Stalin en zijn bewind in een aantal geschiedenislerboeken, met het verzoek die te beoordelen en met de mededeling dat ik twintig minuten had om u verslag uit te brengen van mijn bevindingen. Twintig minuten is niet veel en ik zal daarom maar meteen van wal steken.

Laat mij vooropstellen dat het schrijven van een schoolboek mij een moeilijke kunst lijkt: de kunst om beknopt, bevattelijk, levendig en toch *juist* te formuleren. Om dat *juist* zal het deze twintig minuten gaan, want over de didactische kwaliteiten van de mij voorgelegde leerboeken zal ik mij geen oordeel aanmatigen.

Ik heb mij afgevraagd wat ik in dit geval onder juist zou moeten verstaan en ik heb besloten dat ik als juist zal beschouwen beweringen die een redelijke weergave vormen van wat vakmensen beschouwen als vaststaande feiten of als opvattingen die ernstige overweging verdienen.

Laat ik een voorbeeld geven van een onjuiste bewering: "Lenin was de zoon van een kleine ambtenaar". Het feit waarnaar in deze bewering wordt verwezen, is dat de vader van Lenin directeur van het volksonderwijs in het gouvernement Simbirsk was. Lenins vader was dus inderdaad ambtenaar. Maar hij had de rang van werkelijk staatsraad. Dat was een rang die gelijk stond met die van generaal-majoor in het leger en waarin hij werd aangesproken als excellentie. Lenin was dus de zoon van een hoge ambtenaar. Als de schrijver vindt dat een dergelijke uitspraak ten onrechte de indruk wekt dat Lenin een aristocraat was, dan moet hij zijn bewering aldus uitbreiden: "Lenin was de zoon van een hoge ambtenaar van eenvoudige afkomst, zoon namelijk van een kleermaker". Dit is een juiste bewering. Als de schrijver echter vindt dat hij daarvoor de ruimte niet heeft, dan moet hij volstaan met te zeggen: "Lenin was de zoon van een ambtenaar".

Maar wat praten we over Lenin. We zouden het over Stalin hebben. Ik heb u met dit voorbeeld alleen maar willen laten zien waarom het maken van een schoolboek mij zulk een moeilijke kunst lijkt.

Op naar Stalin nu.

Daar de tijd ontbreekt voor een nauwgezet vergelijkend warenonderzoek, heb ik besloten de voornaamste onderwerpen te nemen die in de leerboeken worden aangeroerd, en enkele kanttekeningen te maken bij de wijze van behandeling daarvan. Ik zal daarbij geen namen noemen, maar ieder van u kan mijn opmerkingen wel in verband brengen met het door hemzelf gebruikte leerboek.

2. De strijd om de opvolging van Lenin

Alle door mij doorgeziene teksten constateren dat in de jaren '20, nadat Lenin van het politieke toneel was verdwenen, een strijd om de macht werd gevoerd. Als protagonisten in die strijd worden Stalin en Trotski genoemd. Dat is een vereenvoudiging, maar een aanvaardbare vereenvoudiging. Alle schrijvers voelen ook de begrijpelijke behoefte om te zeggen dat die strijd niet alleen ging om macht, maar ook om ideeën. Zij proberen daarom een karakteristiek te geven van de ideeën van Trotski en van Stalin. Die karakteristiek komt hierop neer dat het Trotski ging om de wereldrevolutie, maar dat Stalin eerst het

socialisme in Rusland wilde opbouwen. Dit is een misleidende vereenvoudiging. Het is niet onjuist om te zeggen dat Trotski meer een "internationalist" was en Stalin een "nationalist". Maar als men het daarbij laat, ziet men over het hoofd dat ook Trotski het socialisme in Rusland wilde opbouwen en daarom een van de krachtigste pleitbezorgers was van een snelle industrialisatie en dat Stalin die plannen schamper afdeed als "superindustrialisatie". Men kan derhalve zeggen dat Stalin, nadat hij Trotski had uitgeschakeld, met zijn vijfjarenplannen het programma van Trotski overnam. Er is maar één boek dat dit duidelijk uit de doeken weet te doen.

3. De collectivisatie.

Bij de beschrijving van de collectivisatie van de landbouw valt in vrijwel alle leerboeken de term koelak. Die koelakken worden aangeduid als "welvarende boeren", "vrije boeren", "boeren met knechten", "boeren met eigen grond", "boerenmiddenstand" of "vrije ondernemers in de landbouw". Alle boeken wekken sterk de indruk dat het die boeren waren die zich tegen de collectivisatie verzetten en daarom gedeporteerd werden.

De werkelijkheid was anders. Een sociale omwenteling als de collectivisatie, die het levenspatroon van een massa mensen plotseling ingrijpend verandert, zonder dat die massa enige behoefte voelt aan zulk een verandering, kan alleen maar worden doorgedreven met terreur. Dit begreep Stalin ook. Hij vaardigde daarom de algemene richtlijn uit dat 3 à 4 percent van de boeren moesten worden gearresteerd en gedeporteerd. Die boerengzinnen werden koelakken genoemd en de gehele operatie dekoelakisatie.

Koelak betekent vuist. Het was een scheldwoord voor opkopers en handelaars op het platteland. In de jaren '20 gebruikten de communisten het als naam voor de meer welgestelde boeren. Bij het woord welgesteld moet u echter niet denken aan "middenstanders", aan "ondernemers", kortom aan onze Nederlandse boeren. De Russische boeren leefden in een archaisch agrarisch systeem. Binnen dat systeem bestonden natuurlijk verschillen, maar die verschillen laten zich niet vergelijken met die welke tot voor kort bestonden tussen boeren en landarbeiders in Nederland. Zulke verhoudingen bestonden in Rusland niet.

Koelakken als een duidelijk omliggende klasse bestonden niet in Rusland. Koelak was wie zich in 1929 en volgende jaren verzette tegen de collectivisatie of, hoewel hij geen verzet bood, toch werd gedeporteerd, omdat de politie nu eenmaal haar deportatieplan moest vervullen. Het woord koelak was een politiek scheldwoord gelijk fascist of communist onder een linkse of rechtse dictatuur. Het woord koelak moest de slachtoffers hun menselijkheid ontnemen, zodat ze door de uitvoerders van de collectivisatie met goed geweten konden worden geslachtofferd. In de tweede helft van de jaren '30 heeft de term "vijand des volks" deze functie vervuld.

Door hun gebruik van het woord koelakken houden onze leerboeken de legende in stand dat de collectivisatie was gericht tegen een kleine minderheid van rijke boeren en dat de grote massa van de boeren aan de kant van de communisten stond. Dat is een opvatting die door geen enkele Ruslandkundige wordt aangehangen.

Ik begrijp wel dat dit niet allemaal in een schoolboek kan worden uitgelegd, maar daarom zou het naar mijn mening aanbeveling verdienen die koelakken helemaal niet te noemen.

4. De industrialisatie

Het karakter van de door Stalin gelanceerde industrialisatie wordt in de leerboeken die ik heb gezien naar mijn gevoel heel redelijk weergegeven. Drie opmerkingen wil ik echter maken.

De meeste boeken geven geen cijfers. Ik geef toe dat het niet gemakkelijk is dat in eenvoudige en beknopte vorm te doen. De indices van het nationale inkomen en van de totale industriële produktie zijn zo omstreden dat men ze beter niet kan geven. Maar misschien dat een enkel cijfer voor belangrijke produkten als staal, steenkool en electriciteit een zekere indruk kan geven van de ontwikkeling. Je zou een indexcijfer kunnen geven van de ontwikkeling van de produktie per hoofd van de bevolking in vergelijking met een westers industrieland. Bijvoorbeeld: in 1913 was de produktie van steenkool per hoofd van de bevolking in Rusland 3% van die in Engeland en in 1953 32%. Een dergelijke vergelijking lijkt mij ook zinvoller dan ze zeggen dat Rusland onder het bewind van Stalin meer steenkool ging produceren dan Engeland, want Rusland is nu eenmaal veel groter dan Engeland.

Men kan natuurlijk zeggen dat Rusland onder het bewind van Stalin van een agrarisch land een land van steden en van industrie werd. Maar een dergelijke opmerking wekt gemakkelijk een wat overdreven voorstelling van het tempo van de ontwikkeling. U moet bedenken dat aan het eind van Stalins bewind nog altijd bijna 60 percent van de bevolking op het platteland woonde (57% in 1953) en bijna 50 percent van de bevolking werkzaam was in de landbouw (48% in 1950).

Tenslotte stond tegenover de opmerkelijke groei van de zware industrie de stagnatie van de landbouw. Verschillende boeken wijzen er weliswaar op dat de landbouw in de Sovjetunie een probleem vormt, maar in geen van de boeken komt goed uit de verf dat de landbouw onder het bewind van Stalin volledig heeft gestagneerd, en gestagneerd op het lage niveau van de primitieve boerenlandbouw van vóór de collectivisatie.

5. De Grote Terreur

Alle leerboeken besteden aandacht aan wat tegenwoordig de Grote Terreur wordt genoemd, d.w.z. de terreur van de periode van 1935 tot 1939. Maar verscheidene boeken beperken de karakteristiek van die terreur tot de vermelding van de fameuze Moskouse processen waarop een aantal oude communisten zich aan de meest wonderlijke zelfbeschuldigingen te buiten gingen. Maar die processen zijn niet meer dan het topje van de ijsberg. Zeker, in tegenstelling tot de terreur van de eerste helft van de jaren '30, die zich in hoofdzaak tegen de kleine man richtte (de boeren), richtte de terreur van de tweede helft van de jaren '30 zich tegen de elite. Meer dan de helft (56%) van de 2000 afgevaardigden naar het zeventiende partijcongres (1934) werd gearresteerd en 70% van de leden van het Centraal Comité dat op dit congres werd gekozen. Maar behalve partij- en staatsfunctionarissen werden ook officieren, managers en ingenieurs, schrijvers, geleerden en kunstenaars en masse gearresteerd en geëxecuteerd of in kampen opgesloten, waarin de meesten vervolgens zijn omgekomen. Die elite heeft ook nog weer een massa kleine mensen in haar val meegesleept. Het gaat hierbij om miljoenen, en niet om "tienduizenden", gelijk één boek zegt. Men spreekt in de Sovjetunie dan ook van "massale repressies". Dat massale karakter van de Grote Terreur komt naar mijn gevoel in verschillende van de door mij bekeken teksten niet voldoende tot zijn recht.

6. Het politieke stelsel.

Sommige boeken wijden bij de behandeling van het bewind van Stalin ook aandacht aan het politieke stelsel van de Sovjetunie. Wat mij daarbij opviel was een zekere neiging de leden van de communistische partij te beschouwen als een kleine elite (5% van de bevolking, zeg men dan) en het lidmaatschap van de partij als "een hoge onderscheiding". Ik geef toe dat dit een zeer verbreide opvatting is en ik duid het de schrijvers dan ook

niet euvel dat zij haar weergeven, maar ik moet er toch wel een kritische kanttekening bij plaatsen.

Als vijf percent van de Nederlandse bevolking lid was van de communistische partij, dan telde die partij 700.000 leden. Dat kan men geen élitepartij meer noemen. U moet zich dat even voorstellen. Het partijlidmaatschap komt in de Sovjetunie in hoofdzaak voor onder personen die ouder zijn dan 25 jaar en dan nog in hoofdzaak onder mannen. In het jaar 1967, waarvoor we over nogal wat gegevens beschikken, waren dientengevolge ongeveer één op de vijf mannen tussen 25 en 50 jaar lid van de communistische partij. Zo'n hoge eer is het partijlidmaatschap op zichzelf dus niet.

Aan de recrutering van de leden van de communistische partij liggen twee beginselen ten grondslag: een "élitistisch" en een "democratisch" beginsel. Aan de ene kant is de partij sterk vertegenwoordigd in de hogere regionen van de maatschappij (één op de drie mensen met een hogere opleiding was in 1967 lid van de partij), maar aan de andere kant probeert zij het contact met de basis niet te verliezen. Hoewel de partijleden aan de basis dun gezaaid zijn, is hun aantal nog zeer groot, omdat de basis nu eenmaal breed is. Hieruit laat zich verklaren dat de partij zo groot is. Als u mij dus vraagt: is de CPSU een élitepartij dan luidt mijn antwoord: ja en nee. Ja, omdat de élite er wel inzit, nee omdat er niet alleen élite inzit.

7. Stalinistische cultuur

Wat mij heeft getroffen is dat aan de culturele aspecten van het stalinisme bijna geen aandacht wordt besteed. Slechts in twee teksten die ik heb doorzien valt de term "socialistisch realisme". Volgens mij is een karakteristiek van het bewind van Stalin niet volledig wanneer daarin niet enige aandacht is besteed aan de gevolgen daarvan voor de cultuur en voor de wetenschap. M.i. zou in een evenwichtige tekst de cultuur op gelijke voet moeten worden behandeld met de andere grote onderwerpen die ik heb besproken.

Dit waren dan enkele opmerkingen die ik wilde maken naar aanleiding van mijn lectruur van wat er in een aantal geschiedenisleerboeken wordt geschreven over Stalin en zijn bewind. Ik hoop dat u er wat aan zult hebben.

drs. M. Hegyi-Langenbach

WAT LEREN WE EIGENLIJK AAN ONZE LEERLINGEN?

Er heerst kennelijk veel onzekerheid bij geschiedenisleraren. Terwijl de mogelijkheid van een Centraal Schriftelijk Eindexamen (altijd in hoofdletters vermeld) de gemoederen al jaren in beweging brengt en veel gepleit wordt over de vrijheid die de geschiedenisleraar hebben moet juist in verband met de vele mogelijke interpretaties van de stof stromen de P.A. conferenties die over examenonderwerpen gaan vol. Klachten over te weinig richtlijnen van de CEGES bij 'Rusland onder Stalin' waren legio. Er is dus, tegen heug en meug (?), behoefte aan houvast. Geen wonder, als we de eigenschappen van het vak eens op een rijtje zetten en tevens constateren dat er nog steeds geen bevredigend standpunt is van VGN of CEGES over de doelstellingen van het geschiedenisonderwijs. Als de leraar dan ook nog te horen krijgt dat beeldoverdracht door de leraar een ongewenste zaak is maakt dat de verwarring voor velen compleet. Geen prettige zaak in een tijd waarin het schoolvak geschiedenis bedreigd wordt door een slinkend aantal lesuren en een veel gehoorde publieke opinie dat wereldoriëntatie nuttiger zou zijn. De verwarring heerst zowel bij de vraag naar het wat als naar het hoe. Om de problemen eens op een rijtje te zetten:

- De 19e eeuwse doelstelling van het geschiedenisonderwijs, n.l. algemene vorming met behulp van de geschiedenis van de eigen cultuur, is voor velen niet acceptabel meer en in het geheel niet haalbaar meer. De populatie van onze scholen is niet meer de kleine elite van toekomstige cultuurdragers en mist veelal de achtergrond die nodig zou zijn. De geschiedenis van de eigen cultuur heeft zich immers uitgebreid en juist daarover zijn interpretaties volop in discussie.
- De traditie van het beeld of de beelden van onze cultuur waarover ruime consensus bestond is vrijwel verdwenen. In onze snel veranderende wereld verandert ook het beeld snel, getuige de veel gehoorde verzuchting dat ons onderwijs veel te Europa-centrisch is.
- Overdracht van 'het' beeld is historisch onverantwoord, het bestaat immers niet. Overdracht van meerdere beelden of interpretaties maakt het voor de leerlingen verwarrend en het vak impopulair: ook zij willen weten waar ze aan toe zijn.
- Het aantal lesuren voor het vak is sinds enkele jaren drastisch teruggebracht, zeker voor die leerlingen die het vak niet kiezen. Bovendien krijgen zeer veel leerlingen in het geheel geen geschiedenis meer op de leeftijd dat zij enige interesse beginnen te krijgen voor processen en structuren. Het schijnt dus dat de tijd ontbreekt om een belangrijk onderwerp grondig te behandelen en dat de interpretaties die het voor de leraar interessant maken parelen voor de zwijnen zijn.

En zo zitten we met onze verguisde beelden, en een discussie zonder eind, en met leerlingen die later geen beroepshistorici zullen worden noch verdienstelijke amateurs, en met als informanten specialisten op vele deelgebieden die onderling belangwekkende discussies houden die voor de leraar met een normale weektaak zelfs niet bij benadering bij te houden zijn. Begrijpelijk dus, de angst voor een aanpak die nog meer van de beschikbare tijd in beslag zou kunnen nemen en nieuwe onzekerheden geeft.

Wat kunnen we wel? Ter verheldering bekijken we nu twee uitersten:

- de leerling moet het door de leraar aangeboden beeld overnemen, tonen het te kennen en de samenhangen te begrijpen.
- de leerling moet in staat zijn zelf een verantwoord beeld te vormen na verzameling en doordinking van de gegevens die hem ter beschikking staan.

Tussen deze twee uitersten zijn zeer veel mogelijkheden die hier nu niet aan de orde komen. Voor een duidelijk zicht volgen eerst gegevens over de gevolgen van een keuze voor elk van de uitersten.

1. Een leraar kiest voor beeldoverzicht door hem en beeldovername door de leerling. Hij moet dan op de hoogte zijn van de opvattingen in de vakwetenschap m.b.t. het onderwerp en zijn interpretatie kunnen verantwoorden, zijn keuze kunnen verantwoorden met het oog op een opvoedingsdoel. Hij moet de vakwetenschappelijke resultaten kunnen vertalen naar de leerlingen toe, want als die de aangeboden stof niet kunnen begrijpen en niet gevoelsmatig kunnen verwerken heeft zijn onderwijs geen andere functie dan het constateren van de hoeveelheid aanwezige vlijt bij zijn leerlingen. Hij moet dus de begrippen en samenhangen kunnen concretiseren met details die historisch verantwoord zijn. Hij moet rekening houden met mogelijkheden om de stof zo gevarieerd mogelijk aan te bieden, want leerlingen verschillen onderling zeer v.w.b. hun mogelijkheden om effectief te leren: sommigen zijn auditief ingesteld, anderen visueel, weer anderen leren het best door zelf te tekenen/schrijven enz. Bovendien moet de leraar goed kunnen uitleggen en vertellen, samenvatten, schematiseren, enz. of goede opdrachten kunnen maken waardoor de leerlingen

via zelfwerkzaamheid tot het gewenste beeld kunnen komen. Als alles naar wens loopt nemen de leerlingen in relatief weinig tijd het beeld over. Hoe lang het beeld beklijft is onzeker: dat is erg afhankelijk van de betrokkenheid van de leerling en slecht te constateren bij deze werkwijze.

2. De leraar kiest voor overdracht van de vaardigheden om een beeld verantwoord te vormen, hij wil de leerlingen bewust maken van denkprocedures in het vak, hij richt zich op vaardigheden en attitudes. Hij moet dan op de hoogte zijn van de methoden van het vak. Hij moet beschikken over voldoende concrete gegevens om de leerlingen mee aan het werk te zetten. Hij moet aandacht geven aan de procedures, d.w.z. aan de vragen en opdrachten die hij in opklimmende graad van moeilijkheid moet stellen om de leerlingen te leren nadenken. Hij moet zich ervan op de hoogte stellen of het beeld dat leerlingen zich kunnen vormen met zijn materiaal past bij wetenschappelijke opvattingen m.b.t. het onderwerp, maar deze behoeven niet geheel up to date te zijn. De leraar moet goed instructie kunnen geven over de bedoeling en de werkwijze, en de zelfwerkzaamheid organiseren en controleren, en verder een klasgesprek of discussie kunnen leiden. En hij moet kunnen accepteren dat het beeld van een leerling afwijkt van het zijne, mits de juiste werkwijze gevolgd is. Als alles naar wens loopt kost dit relatief veel lesuren. De leerlingen hebben na afloop een beeld en (een begin van) vaardigheden i.v.m. correct en systematisch denken. Het verworven beeld beklijft lang — wie niet meewerkte heeft geen eigen beeld en is aanwijsbaar.

Uit het voorgaande blijken enorme verschillen. Eén gemeenschappelijk probleem moet nog benadrukt worden: de vakwetenschap levert ons geen houvast over thema's in onderling verband die een zinnige leerstofordening kunnen vormen, en licht de bestaande traditie op het gebied van de leerstofkeuze niet kritisch door. Zolang dat zo blijft zullen we, welke keuze we ook maken, de hoofdmoot van ons onderwijs wel blijven kiezen uit de traditionele stof. Want daar immers bestaat zowel de meeste kennis over interpretaties als ook het meeste materiaal dat we kunnen gebruiken om leerlingen zelfstandig denken te leren. In beide gevallen blijft het algemene overzicht onhaalbaar.

De enig mogelijke conclusie uit het voorafgaande is, dunkt me, dat we een andere kant op zullen moeten gaan.

Nadat de doelstellingendiscussie jaren geleden in algemeenheden is verzand zijn er belangrijke stappen gedaan in het Brugklasrapport en het Onderbouwrapport. De duidelijke tendens is om meer nadruk te leggen op het leren omgaan met historische gegevens, op leren inzien hoe een beeld tot stand komt, op leren dat beeld van anderen begrijpend en kritisch te bezien. Het probleem van het geringe aantal lesuren is op korte termijn niet op te lossen. Maar willen we erger voorkomen en wie weet wat meer erkenning van het vak verwerven dan nu de mode is, dan kan dat alleen als niet-historici duidelijk wordt dat geschiedenis geen 'leervak' of 'zaakvak' is (o, gruwelijke terminologie van mijn voormalige schoolleiding). En dat kan alleen als er consensus is bij de leraren over een aantal doelstellingen van het vak geschiedenis. Die consensus is te verwachten over een aantal onderwerpen uit de geschiedenis, (lang niet over alles wat er in een curriculum aan de orde moet komen, maar dat hindert niet, we behoeven toch niet alle doelstellingen gemeenschappelijk te hebben). Die consensus is ook wel te verwachten over de volgende dingen;

- Kennis van 'hoofdpijnen' of 'hoofdmomenten' uit onze wereldgeschiedenis *in onderling verband*. Nodig zowel voor inzicht in eigen tijd als voor kritisch participeren,

algemene ontwikkeling en emancipatie — om maar enige veel voorkomende onderwijsdoelstellingen te noemen.

- Bekwaamheid zich in een onderwerp te verdiepen, zelf kennis te nemen van gegevens, deze te analyseren, te ordenen, te interpreteren. (Een noodzaak voor dezelfde doelstellingen).
- Besef van de deugdelijkheid van het eigen oordeel voor zover dat gebaseerd is op doordacht materiaal, en van de relativiteit van het eigen oordeel i.v.m. de lacunes in eigen kennis. Een houding die nodig is om verworven kennis goed te laten functioneren.

Consensus betekent niet: dit zijn *de* doelstellingen van *het* geschiedenisonderwijs en die moeten we nu gaan realiseren in lessen die alleen hier op gericht zijn. Consensus betekent: dit zijn doelstellingen waarover we het eens zijn en die we nastreven zodra we dat kunnen, en daarnaast blijft er ruimte voor andere doelstellingen, behorend bij het schooltype of de leraar. Zelfs over enkele hoofdthema's of hoofdlijnen zou dunkt me wel overeenstemming te bereiken zijn, waarbij het onderling verband naar keuze van de school (die immers vaak verantwoordelijk is voor het curriculum) of de leraar gelegd zou moeten worden. Het gaat er immers niet om welk verband het juiste is — dat zou tegenstrijdig zijn met een vakwetenschappelijke benadering — maar welke verbanden op verantwoorde wijze gelegd kunnen worden en zinvol zijn in verband met onze onderwijsdoelstellingen.

Hoe kunnen we dan roeien met de riemen die we hebben? Als voorbeeld geef ik twee bekorte lesvoorbereidingen over het thema 'de collectivisatie' de eerste volgens de beeldoverdragende doelstellingen, de tweede volgens de op vaardigheden en attitudes gerichte doelstellingen. Beide zijn bedoeld voor een 3e klas, omdat zich daarin meer problemen voordoen zowel m.b.t. inzicht als denkvaardigheden dan bij een klas met oudere leerlingen.

Voorbeeld 1:

Doelstellingen, inhoudelijk.

1. de leerlingen moeten begrijpen dat de collectivisatie bedoeld was als een oplossing voor problemen die de leiding van de S.U. moest overwinnen in haar streven naar een moderne, welvarende, sterke, socialistische maatschappij en misschien als een middel om de totalitaire staat te realiseren.
2. De leerlingen moeten beseffen dat grootscheepse geplande structuurwijzigingen bij hun uitvoering het doel niet geheel bereiken, neveneffecten oproepen, en beslissingen meebrengen die morele dilemma's aan de orde stellen.
De leerlingen moeten doelstelling 2 bereiken aan de hand van de vraag wat voorrang heeft: het belang van een groep mensen op korte termijn, of het belang van een grotere groep op lange termijn zoals gedacht bij de collectivisatie.
3. De leerlingen moeten weten hoe de collectivisatie werd doorgevoerd, enkele effecten kennen en de volgende stelling kunnen toelichten: 'de collectivisatie werd met grof geweld doorgevoerd, leidde tot angst en ellende bij grote groepen mensen, maar kon ondanks de aanvankelijke teruggang in de produktie toch met socialistische argumenten verdedigd worden.'

Beginsituatie, inhoudelijk.

De leerlingen hebben het thema 'Russische Revolutie' achter de rug, en weten daarvan nog wat de bolsjewiki waren, wat ze wilden, hoe de andere landen reageerden en hoe belangrijk de rol van de plattelanders geweest was. Bij de 'Russische Revolutie' is teruggegrepen op de Franse Revolutie.

Lesplan:

Gerichte opdracht om bovenstaande gegevens op te frissen. Onderwijsleergesprek waarvan de resultaten op het bord komen ter verwerking van de opdracht hierboven.

De leerlingen lezen enige teksten over de collectivisatie uit Geschiedeniswerkplaats 6, van Horzen en Roobol 1) met de opdracht 'wat was de collectivisatie, hoe ging het, en waarom gebeurde het?' Intussen circuleert Roobol's boekje met de platen over de landbouwers.

Behandeling van de antwoorden op de vragen met daartussendoor uitleg en een kort verhaal door de docent.

De leerlingen noteren de antwoorden.

Vraag aan de klas: wiens standpunt kennen we nu? Klassegesprek of onderwijsleergesprek om te benadrukken dat dit de visie van de machthebbers is.

(Vraag: 'wie waren de boosdoeners?' (schoolboek er bij)).

Bespreking van de antwoorden en uitleg over het woord koelak, waarom zo gebruikt, en over wat voor mensen de inwoners van de S.U. overwegend waren.

Onderwijsleergesprek over de eenzijdigheid van onze gegevens. De leerlingen lezen brieven van Russische boeren 2) met de opdracht: 'hoe dachten die boeren er over, kun je dat verklaren?'

Voor dat besproken wordt doen de leerlingen een rollenspelletje over de stichting van een kolchoz in een dorp, waarbij een groot deel van de leerlingen achterin het lokaal zit en beoordelen moet of wat de deelnemers zeggen geloofwaardig is en waarom.

Bespreking van het rollenspelletje is tevens bespreking van de antwoorden op de opdracht bij de brieven.

Conclusies worden genoteerd.

Dan het volgende statistiekje: (op bord, ohp of papier)

Geboortecijfers 3) (denk er om dat er 9 maanden nodig zijn voor een baby)

jaar	toename (in milj.)	jaar	toename (in milj.)
1928	2.9	1934	1.0
1929	2.8	1935	0.9
1930	2.1	1936	1.2
1931	1.8	1937	2.1
1932	1.4	1938	3.5
1933	0.1	1939	3.5

Onderwijsleergesprek om de slechte jaren er uit te halen en alle mogelijke redenen hiervoor te krijgen.

Opdracht: maak een grafiek van de goede en de slechte jaren.

Vraag: 'was dit de bedoeling van de Sovjetleiders?'

Bespreking. Hierna wat getallen over de toename van collectieve agrarische bedrijven tussen 1932 en 1939.

Vraag: 'was de collectivisatie een succes, waarom wel/niet?'' (in groepen)

Behandeling van dit groepswork d.m.v. klasgesprek dat steeds meer onderwijsleergesprek wordt dat leidt tot slotconclusies.

Voorbeeld 2.

Doelstellingen, vaardigheden.

1. De leerlingen moeten feiten van meningen kunnen onderscheiden.
2. De leerlingen moeten de meningen van diverse groepen met argumenten kunnen ondersteunen.
3. De leerlingen moeten een eigen mening formuleren waarin alle feiten die ze kennen zijn verwerkt.

inhoudelijk.

4. De leerlingen moeten alle doelstellingen die bij voorbeeld 1 zijn genoemd kunnen bereiken.

Beginsituatie: als voorbeeld 1.

Lesplan:

Na opdrachten om bestaande kennis op tafel te krijgen — zie vb 1 — uitreiking van al het materiaal in een bundel.

Even laten snuffelen en praten.

Bespreking van de werkwijze en doelstellingen 1-3.

Korte instructie over de begrippen collectivisatie, kolchoz, sowchoz (alleen de termen).

Uitreiking eerste opdracht 'verzamel gegevens over hoe de collectivisatie tot stand kwam', 'zet

de dingen daaruit die beslist een feit zijn links op je blaadje en de andere rechts'.

Na de opdracht worden de resultaten vergeleken in groepen. Iedere groep brengt verslag uit. In klasgesprek (géén onderwijsleergesprek) worden feiten en meningen onderscheiden. Elke groep heeft zijn antwoorden op een flap of stuk behang gezet zodat ieder steeds kan zien waarover het gaat. De klas zit in een kring.

Volgende opdracht 'verzamel de meningen van de betrokkenen en zet wat je als feit aanneemt apart'. Zelfde procedure. Leraar mag wel in klasgesprek vragen stellen om een beetje te sturen, maar niet zelf antwoorden. Rollenspelletjes als bij vb 1.

Vraag: in hoeveel kampen kun je de betrokkenen onderscheiden? (plenair)

Volgende serie opdrachten gaat over het cijfermateriaal. Met vragen 'hoe kun je de schommelingen verklaren! 'welke verklaringen zijn het meest aannemelijk en waarom?' De resultaten hiervan worden eerst verzameld, dan stelt de docent de vraag of er wel voldoende gegevens zijn om die schommelingen bevredigend te verklaren, en eventueel wat voor soort gegevens er ontbreken. Wat betekent dit voor onze mening? enz. (sterk bekort voorbeeld).

Om dit betoog niet te lang te maken zullen we het maar laten bij de hier gegeven voorbeelden die lang niet volledig zijn uitgewerkt, maar ook alleen de functie hadden de verschillende uiterste mogelijkheden zichtbaar te maken. Beide voorbeelden zouden bovendien nog verder aangepast moeten worden aan de klas zelf om rechtstreeks bruikbaar te zijn. Zo zullen voor een zeer onervaren klas de opdrachten in stukjes geknipt moeten worden, en aanvankelijk door de leraar nog eens een verhaal verteld. De overgang moet niet al te abrupt zijn. Een ervaren klas kan werken met zeer open opdrachten. Ook de tijdsbegroting is afhankelijk van de klas. De beeldoverdragende lessenserie zal een 3 à 4 lesuren in beslag nemen, de andere toch wel meer dan het dubbele. Maar daar staat dan tegenover dat de leerlingen heel wat meer geleerd hebben.

Noten

1. Beetsma c.s., *Geschiedeniswerkplaats 6, De Sowjetunie onder Stalin*, Groningen 1977. Basis-tekst B.
C.J. van Horzen, *Stalins Rusland, en bundel onderzoekend lesmateriaal*, Hist.-Did.-Documentatiecentrum Leiden, 1977 (nog niet uitgegeven, wel voorradig op de Didactiekconferenties 1977).
W.H. Roobol, *Stalins Rusland*, serie Spoorzoekers, Haarlem 1969. Hieruit werd een rede van Stalin gebruikt.
Zowel te vinden bij van Horzen als bij Geschiedeniswerkplaats 6.
2. Zowel te vinden bij van Horzen als bij Geschiedeniswerkplaats 6.
3. Ontleend aan van Horzen.

De gedachtegang ontvouwd in het artikel "Geschiedenis en Maatschappijleer" (Kleio 19.2., p. 220-222) is mij sympathiek, wat de auteur trouwens reeds bekend is. Een drietal passages evenwel vraagt om verheldering en verduidelijking. Dat zijn de volgende:

1. "In de eerste plaats kan het geschiedenisonderwijs geen afgeleide meer zijn "van de geschiedwetenschap als academische onderwijsdiscipline".

Hoe ik deze volzin wend of keer, ik begrijp hem niet. Twee voor de hand liggende vragen dienen te worden gesteld. Ten eerste: is dat onderwijs dan nog een "afgeleide" van die academische discipline? Ten tweede: dienen er dan geen relaties tussen de academische discipline en het onderwijs te zijn? Ik heb ooit de gedachte ontvouwd (in: B. en M. H.G. 1975, p. 244 vlg.) dat de toeleveringskanalen van de discipline naar dat onderwijs, helaas, verstopt zijn geraakt. Daarmee bedoelde ik niet te zeggen dat zulke kanalen aansluiting moeten gaan bieden op ons gehele academische bedrijf als zodanig. Wij zullen misschien andere kanalen moeten gaan aanleggen en ook sommige van die oudere kanalen moeten gaan schoonmaken. Maar ik zou zeker niet de kant op willen van dat schoolvak of die schoolvakken waar men (een deel van) het docentencorps, bewust of onbewust, een beleid ziet verdedigen dat neerkomt op: gooi die kanalen maar dicht. Bij maatschappijleer ervaart men de afwezigheid van een academisch toeleveringsbedrijf als een handicap, en ik heb de overtuiging (en sta daarin niet alleen) dat veel onderwijsexperimenten — met name op het gebied van de wereldorientaties — in het recent verleden mislukten of onvoldoende tot hun recht kwamen juist omdat — door welke oorzaak dan ook — het academisch toeleveringsbedrijf daarbij niet of slecht gefunctioneerd heeft.

2. "Dit uitgangspunt zal in de eerste plaats in het geschiedenisonderwijs "een aanslag doen op de chronologische methode."

Ook deze volzin is me niet duidelijk, want ik weet niet wat Wijne wil verstaan onder "de" chronologische methode. Bovendien wordt niet duidelijk of die aanslag werkelijk uit dat uitgangspunt als iets onvermijdelijks voortvloeit. Ik begin er maar liever niet aan te gissen wat de auteur bedoeld heeft.

3. "Het betekent . . . ook niet dat de cultuuroverdracht verloren moet gaan".

Met instemming nam ik kennis van die volzin. Als er echter bedoeld is — wat ik aanneem — dat die overdracht ook in het geschiedenisonderwijs een rol moet (blijven) spelen, dan dient zich wel — voor mij, want Wijne signaleert het niet — het probleem aan of en hoe cultuur en maatschappij in dat onderwijs tot een twee-eenheid kunnen worden gemaakt. En dat is mijns inziens een belangrijk vraagstuk waarover in de toeleveringswinkel van de academische onderwijsdiscipline enkele bruikbare werken, rijk aan gedachten, klaarliggen. Wellicht kan mijn reactie ten aanzien van deze drie punten een eerste inzet vormen voor een goede discussie over Wijne's artikel. Dat die discussie er komt wil ik hopen.

Joh. S. Wijne: Twee antwoorden ter verduidelijking

Uit de vragen van Roorda blijkt weer eens hoe moeilijk het is om in een verslag van een reeks van gesprekken aan anderen duidelijk te maken wat zo'n reeks heeft opgeleverd. De eerste vraag van Roorda kan het beste beantwoord worden door te wijzen op de situatie in het economie-onderwijs. Onder de economie-docenten is er een groeiend verzet tegen de inhoud van het economie-onderwijs zoals die door de universitaire vertegenwoordigers van de economische wetenschap indirect en vaak zelfs direct wordt voorgeschreven. Nu is dat in het geschiedenisonderwijs niet meer zo. Maar toch is de neiging niet geheel verdwenen om van de schoolboeken uittreksels van uittreksels van uittreksels, enz. van

de grote handboeken te maken. De bedoeling van de opmerking dat het geschiedenisonderwijs geen afgeleide meer dient te zijn van de geschiedwetenschap als academische onderwijsdiscipline is, dat het geschiedenisonderwijs een eigen karakter krijgt met een eigen onderwijsdoelstelling, een eigen opbouw, eigen vraagstellingen.

Er zitten in het geschiedenisonderwijs nog teveel overblijfselen uit de tijd dat het geschiedenisonderwijs op het gymnasium voor de basiskennis moest zorgen voor de verdere studie in de letteren en wijsbegeerte. Andere schooltypen hebben altijd de neiging gehad zich op deze gymnasiale situatie te richten.

Graag wil ik bij Roorda alle vrees weg nemen dat de geschiedwetenschap niet meer 'het academische toeleveringsbedrijf' van het geschiedenisonderwijs zou zijn. Integendeel, geschiedenisonderwijs kan m.i. alleen maar door historici worden gegeven. Hiermee trap ik niet een open deur in, want in de VS heb ik moeten constateren dat steeds minder historici geschiedenisonderwijs geven en dat dit steeds meer door sociologen, enz. wordt gedaan. Daarnaast dient de geschiedwetenschap kennis en kunde te blijven leveren aan het geschiedenisonderwijs. Wat ik uit de gesprekken in de Commissie Geschiedenis-Maatschappijleer heb begrepen is dat met 'de' chronologische methode bedoeld wordt de hoofdstukkenindeling in vrijwel alle schoolboekjes. In de brugklas begin je met de prehistorie en de oudheid en voordat de leerling aan het samenstellen van een vakkenkeuzepakket toe is, heeft hij of zij 'alles' gehad. Wanneer het geschiedenisonderwijs gaat worden zoals in mijn artikel wordt aangegeven, zal het gewoon zijn dat in de brugklas de eigentijdse geschiedenis aan de orde komt en dat b.v. in 4 atheneum vanwege een bepaald onderwerp in de oudheid wordt begonnen.

Het is jammer dat Roorda niet vertelt welke bruikbare werken er in 'de toeleveringswinkel van de academische onderwijsdiscipline' liggen betreffende de vraag of en hoe cultuur en maatschappij in dat geschiedenisonderwijs tot een twee-eenheid kunnen worden gemaakt. Ik weet niet of cultuur en maatschappij wel zo uit elkaar kunnen worden gehaald om daarna het probleem te krijgen of en hoe ze bij elkaar kunnen worden gebracht. Het komt me voor dat Roorda hiermee een onderwerp heeft aangetipt dat veel wijdsder is dan het geschiedenisonderwijs. Ik zou er wel op kunnen ingaan, maar doe dat liever niet, omdat ik vrees dat de discussie dan minder toegespitst wordt op de vraag of we tot andere doelstellingen voor het geschiedenisonderwijs moeten komen. Met Roorda hoop ik dat die discussie er komt. Ik hoop ook dat ik Roorda's vragen heb beantwoord en dat hij doorgaat bijdragen aan die discussie te leveren.

Jan Peet

EEN MERKWAARDIG ADVIES VAN TROTSKIJ

Colijn en het verbod op de partikuliere weerkorpsen

Op 13 januari 1936 schreef de russische revolutionair Lev Trotskij vanuit zijn noorse ballingsoord een curieuze brief aan de nederlandse revolutionair-socialist Henk Sneevliet. Hieronder drukken wij deze brief af. Trotskij, die steeds in felle bewoordingen op het fascistische gevaar in Europa had gewezen, bond Sneevliet op het hart zijn stem niet te geven aan een wetsontwerp van de regering-Colijn, dat alle partikuliere weerkorpsen, maar vooral de Weer Afdelingen (WA) van Anton Musserts Nationaal-Socialistische Beweging (NSB), wilde verbieden. Zijn argumentatie geeft een merkwaardige kijk op de nederlandse situatie te zien.

Lev Trotskij

Trotskij gaf toe, dat hij eigenlijk weinig wist over Nederland en over Sneevliets naar het Trotskisme neigende Revolutionair Socialistische Arbeiderspartij (RSAP) — Bijvoorbeeld in een brief aan Bep Spanjer (1), en zelfs in een brief aan het Centraal Comité van de RSAP, waarin hij de partijleiding bekritiseerde: "I do not read Dutch. I only halfway decipher the titles, a few sentences, and if the matter appears important to me other comrades come to my aid. I can therefore lay no claim at all to competence on the Dutch question." (2) Gebrekkige kennis van zaken evenwel, weerhield Trotskij zelden van het geven van een zeer kategorisch oordeel (3).

Daarbij: Trotskij had weinig anders om handen, dan juist schrijven over van alles en nog wat. De leider van de oktoberrevolutie van 1917 en zijn Linkse Oppositie hadden na Lenins dood het gevecht om de macht verloren. In 1929 liet Stalin hem uit de Soviet Unie deporteren naar Turkije. Negenenveertig jaar oud, stelde Trotskij zich een nieuwe taak: de vereniging van de internationale Linkse Oppositie, na 1933 de vorming van de IVde Internationale. Vanuit zijn verschillende ballingsoorden gaf hij kommentaar op de politieke aktualiteit, schreef enkele boeken, ontving gasten en adviseerde de verschillende groepen van geestverwanten in Europa en Amerika. Alles in dienst van zijn grote ideaal: de proletarische wereldrevolutie en de bevrijding van de mensheid uit de onderdrukking; en alles werd op den duur een grote teleurstelling en een voortdurende bron van ergenis, tot schade van zijn gezondheid. Hij ergerde zich blauw aan het gebrek aan inzicht en inzet, aan de modieuze bewondering die hem ten deel viel, aan de kleinzielige ruzies waarin hij telkens weer moest bemiddelen, maar waarvan hij zich ook lang niet altijd verre had gehouden waar dat beter zou zijn geweest. De mensen die met hem te maken hadden bewonderden in hem de gigant van oktober. maar niet weinigen zullen hem op den duur een irritante betweter hebben gevonden.

De weinige kennis die Trotskij had van Nederland, haalde hij uit de internationale pers en uit zijn correspondentie met Sneevliet, "insofar as (Sneevliet) replies to my letters, which is not the rule, unfortunately." (4) Nog maar net hersteld van een slepende ziekte en een kleine drie weken nadat hij zijn zoon, Leon Sedov, had geboden hem voorlopig niet met de sores van de beweging lastig te vallen, ging Trotskij met graagte in op een verzoek om advies van Sneevliet. (5) "Beste vriend" staat er boven de brief. Waarom had Trotskij zoveel belangstelling voor Nederland? En wie was Sneevliet?

Henk Sneevliet

In 1936 had Sneevliet (6), 52 jaar oud, al een roerige loopbaan in de arbeidersbeweging achter de rug. Vóór de Eerste Wereldoorlog had hij, links in de SDAP, zich verzet tegen de integratie van de sociaaldemokratische beweging in de bestaande maatschappelijke verhoudingen. Hij was uit de partij getreden, maar kort daarna toch weer lid geworden omdat hij het belang zag van een binding met de arbeiders-massabeweging. Aldus tussen de wal en het schip geraakt — de SDAP had geen plaats voor de radikale vakbondsleider en voor de links-radikale Sociaal Democratische Partij (SDP) was hij toch teveel met de SDAP verbonden — vertrok hij in 1913 naar Nederlandsch Indië. Ook daar ontplooidde hij een krachtige politieke activiteit, die in 1918 — Sneevliet had zich solidair verklaard met de oktoberrevolutie — tot zijn uitwijzing leidde. Sneevliet werkte in 1920/22 voor de Kommunistische Internationale in het Verre Oosten, maar raakte zijn niet onaanzienlijke functies kwijt, toen hij in het konflikt tussen Stalin en Trotskij voor de laatste koos.

Zijn breuk met de Komintern en de Communistische Partij Holland (CPH), in 1927, betekende echter geenszins, dat hij zich na 1929 direkt bij Trotskij aansloot. Wat hem vooralsnog van Trotskij scheidde, was zijn streven naar een heroriëntatie van oppositionele kommunisten en links-socialisten *buiten* de IIde en IIIde Internationale; Trotskij moest niets hebben van links-socialisten (lees: Mensjeviki) en streefde naar een zuiver kommunistische internationale, welke doel hij met zijn Linkse Oppositie dacht te bereiken door een *hervorming van* de Komintern. In partijvorming buiten de Komintern zag hij niets. Trotskij kon iemand als Sneevliet, die hij ook nog verdacht van opportunistische sympathieën voor de IIde Internationale, dan ook niet serieus nemen, of zelfs maar respect voor hem opbrengen. (7) Enkel het idee van samenwerking met Sneevliet kwam twee van Trotskijs geestverwanten op een scherpe reprimande te staan. (8)

De nieuwe internationale

De vestiging van de nationaal-socialistische diktatuur in Duitsland waarvoor Trotskij in hoofdzaak de sociaal-demokraten en de kommunisten verantwoordelijk hield (9), bracht hem ertoe betere kontakten met Sneevliet te zoeken. (10) Hij had de hoop op een hervorming van de Komintern nu opgegeven; het was zaak, een nieuwe revolutionaire partij en uiteindelijk een nieuwe internationale te vormen. Op een in augustus 1933 door de 'Internationale Arbeitsgemeinschaft' (IAG) bijeengeroepen konferentie van links-socialisten en links-kommunisten, waar Trotskij — niet omdat hem zoveel aan de links-socialistische IAG gelegen was, maar veeleer om er zijn eigen plannen voor een nieuwe kommunistische internationale te bepleiten — aanhangers naar toe had gestuurd, wist hij drie partijen voorlopig voor zijn plannen te winnen: de duitse 'Sozialistische Arbeiterpartei' (SAP), de 'Onafhankelijke Socialistische Partij' (OSP) en Sneevliets 'Revolutionair Socialistische Partij' (RSP). (11) Hij moest wel door de vingers zien, dat de eerste twee partijen weigerden te breken met de IAG. (12)

Maar om zijn internationale van de grond te krijgen, het baken zonder welk het wereldproletariaat stuurloos zou ronddobberen op de golven der geschiedenis, wilde Trotskij heel wat door de vingers zien. De praktijk van de revolutionaire strijd zou dat later wel goed maken. Met alle bezwaren tegen Sneevliet en de OSP, zag hij in Nederland toch niet oninteressante perspectieven.

RSP en OSP

De RSP was weliswaar klein — zij had nooit meer dan 1000 leden —, maar in 1933 had de partij met een aansprekende agitatie op het thema 'De Zeven Provinciën' toch ge-

noeg stemmen kunnen verwerven om Sneevliet "uit de cel in de Kamer" te brengen, een zetel die hij in 1937 overigens weer verloor. Van relatief meer gewicht nog, was Sneevliets vakbond: het Nationaal Arbeidssecretariaat (NAS), dat in 1933 zo'n 22.500 leden telde. Sneevliet was voorzitter van de RSP en het NAS, terwijl veel leden van de RSP tevens bij het NAS aangesloten waren. Trotskij was deze personele unie een doorn in het oog: hij onderscheidde immers scherp de functies van een revolutionaire voorhoedepartij en die van een vakbond. Daarbij had hij enerzijds de indruk, dat de binding met een vakbond de RSP weerhield van het voeren van een consequente revolutionaire politiek; anderzijds vond hij, dat de NAS-leden en masse lid moesten worden van de reformistische vakbond — het NVV — om daar de revolutionaire arbeiders om zich te verzamelen. Bij revolutionair tij zouden zij de beslissende kracht in de arbeidersbeweging worden en de RSP aan de macht brengen (!!); en in een tijd van reactie zouden de RSP'ers kunnen onderduiken in het NVV. Sneevliet voelde echter niets voor deze 'intrede-politiek', ook met betrekking tot Frankrijk, waar Trotskij in 1934 wel zijn zin kreeg. (13) Hoe dat ook zij, hoe zeer ook Trotskij Sneevliet nog steeds van sympathie voor de links-socialisten verdacht, de noodzaak om steun te vinden voor zijn plannen en de hoop, dat de RSP zou leren van de gezamenlijke praktijk deden hem over deze en vroegere bezwaren heen stappen. (14) In 'The Militant' benadrukte hij zijn langdurige politieke verwantschap met Sneevliet, die slechts door het geschil over de Komintern geen organisatorische uitdrukking had kunnen krijgen. (15)

De OSP — een linkse afsplitsing van de SDAP onder leiding van Piet Schmidt, Edo Fimmen en Jacques de Kadt — was veel groter: zij telde in 1932 7000 leden en keek eigenlijk nogal neer op de sektarische RSP. Maar hoeveel meer moeite had Trotskij met deze partij en vooral met de Kadt! Toen de OSP zich vóór de nieuwe internationale verklaarde, zij het niet onvoorwaardelijk, was hij nog wel optimistisch, maar hij bleef de OSP (en de SAP) weifelachtigheid verwijten: "our allies have not arrived at the clarity indispensable for Marxists". (16) Hij kon in de OSP geen werkelijk revolutionaire partij zien, ondanks alle links-radikale frasen. De Kadt maakte hij tegenover Sneevliet zwart als een idealist en metafysicus. (17)

Fusie en onenigheid

Toch is het vooral op aandrang van Trotskij geweest, dat de RSP en de OSP in maart 1935 opgingen in de RSAP. Trotskij wist van te voren dat het resultaat een sterk verdeelde partij zou zijn, waarin bovendien de OSP — in 1935 op 3400 leden — in de meerderheid zou zijn. Met zijn typische optimisme meende Trotskij echter, dat de leiding en de arbeiders-leden van de OSP, als zij eenmaal de heilzame invloed van een revolutionaire partij zouden voelen, wel van hun links-socialistische dwaalwegen zouden terugkeren. Hij was ook hier terwille van de fusie bereid over heel wat bezwaren heen te stappen, in de hoop er een krachtige sekte voor zijn internationale aan over te houden. De fusie, die in december 1933 nog mislukt was, was ook een stuk aantrekkelijker geworden toen de groep rond Jacques de Kadt — die het Jordaan-oproer van 1934 had veroordeeld als "knok- en barricaden romantiek" — uit de OSP werd gestoten. (18) En toen in de herfst van 1935 ook nog zo'n 1200 ex-OSP'ers de RSAP verlieten — niet in de laatste plaats geprovoceerd door Trotskijs aanvallen op links-socialisten —, een jaar later gevolgd door Schmidt en enkele medestanders, was de partij weliswaar kleiner, maar stevig in handen van Sneevliet. Niets leek de RSAP meer van Trotskijs beweging te kunnen vervreemden. Maar de schijn bedriegt: tussen Trotskij en Sneevliet waren diepgaande verschillen van inzicht blijven bestaan.

Al vóór de fusie had Trotskij Sneevliet voorzichtig beticht van al te grote lankmoedigheid, zoniet slapheid, tegenover de links-socialistische IAG, zonder veel begrip voor het feit, dat Sneevliet niet anders kon, om de door Trotskij gewenste fusie niet op voorhand onmogelijk te maken. (19) Ook had Trotskij moeten toestaan, dat de RSAP, als enige sectie van zijn te vormen internationale, ook aangesloten bleef bij de IAG. Daarnaast vond Trotskij, dat de RSAP teveel alleen het nederlandse belang zag en met name geen oog had voor het belang van steun aan de franse arbeiders, die — daarvan was hij in 1935/36 overtuigd — voor hun revolutie stonden. Hoe kortzichtig: de revolutie in Frankrijk zou immers ook de nederlandse revolutie vele stappen dichterbij brengen dan, bij voorbeeld, een RSAP-overwinning in de verkiezingen. (20) Het kon dan ook weinig goeds voorspellen, toen Trotskij in juli 1936 aan Sneevliet en het Centraal Comité van de RSAP schreef: "Fortunately, your participation now seems to me to be assured and therewith we can calmly discuss the 'official' and the personal matters." (21)

Kritiek

Inderdaad kwam, nu de buit binnen leek, alles op tafel wat Trotskij jarenlang min of meer voor zich had weten te houden. De tijd drong. Binnen enkele jaren zou er een oorlog uitbreken die het wereldproletariaat geen andere keus zou laten dan de socialistische revolutie. (22) Maar daartoe moest nu een nieuwe revolutionaire internationale worden opgericht om de arbeiders de weg te wijzen. Recente ervaringen in de jaren 1935/37 overtuigden Trotskij eens te meer van die noodzaak. Het franse Volksfront toonde aan hoezeer de IIde en IIIde Internationale de revolutie tegenhielden: deze klassecollaboratie tussen de uitbuiters van het proletariaat (i.e. de internationales) en de uitbuiters van de franse kleinburgerij (i.e. de radikalen) belemmerde de revolutionaire ontwikkeling van het proletariaat. (23) In Spanje werd de revolutie door de sociaal-demokraten, links-socialisten, anarchisten en kommunisten om zeep geholpen. (24) En tot overmaat van ramp vond de Volksfront-politiek, met zijn holle antifascisme- en pacifismeleuzen ook nog een geweldige weerklank bij de massa's. De campagne tegen de Sociaal-Demokraten, Stalinisten en links-socialisten werd dus verscherpt; de nationale secties van de toekomstige IVde Internationale moesten zich nauwer aaneensluiten. Het eerste slachtoffer van deze lijn was uiteraard de RSAP.

Om te beginnen kreeg de partijleiding de kwestie van het NAS nog eens uitgemeten, die immers de uitzonderingspositie van de RSAP in de internationale aanschouwelijk maakte. Sneevliet kreeg de schuld van het teruglopende ledental — ± 12.000 in 1936 —; hem werd ook verweten, dat hij kennelijk te veel hechtte aan zijn kamerzetel en zijn positie in het deels door de regering gesteunde NAS, om zich in het parlement revolutionair op te stellen tegen de regering. En waar bleef het revolutionaire actieprogramma van de RSAP? (25) Deze verwijten waren niet geheel ongegrond: Sneevliet was een man van de praktijk, die naar snelle resultaten streefde. Met zijn doorleefd internationalisme, zijn geloof in de arbeiders en de revolutie, zijn spontaan revolutionaire elan, was hij niet de man om een grondige analyse van de nederlandse situatie te maken. Inderdaad had hij geen oog voor de risico's van een vermenging van vakbond en revolutionaire partij.

Verder: anders dan Trotskij was Sneevliet van mening, dat in Spanje de links-socialisten ondersteund moest worden. Hij onderhield dan ook meer dan uitstekende contacten met de 'Partido Obrero de Unificación Marxista' (POUM), een links-socialistische partij die deel uitmaakte van de catalaanse Volksfrontregering. Trotskij omschreef dat in 1938 als, "an open betrayal of the most elementary principles of revolutionary Marxism and of all our decisions." (26) Dat voert ons naar het volgende punt: de nederlandse sek-

tie bemoeide zich op hoge toon met alle andere sekties, maar gaf zelf niet thuis als er kritiek werd geleverd. De RSAP weigerde elke openlijke discussie en ging zijn eigen gang maar. De steen des aanstoets was natuurlijk vooral de vakbondskwestie. In december 1937 nam Trotskij het niet langer. (27)

Een laatste breekpunt tussen Sneevliet en Trotskij was de zaak—Ignace Reiss. Reiss, een hoge officier in de russische geheime dienst, zocht in juli 1937 contact met Sneevliet om Trotskij te waarschuwen: Stalin was vastbesloten de Trotskisten, binnen en buiten de USSR, uit te roeien. Op 4 september werd Reiss vermoord gevonden. Zowel Sneevliet als de politie-autoriteiten hadden het vermoeden, dat er in Trotskijs naaste omgeving een stalinistische spion moest zitten. Toen Sneevliet — terecht — in de richting van Etienne, een vriend van Leon Sedov, wees, droeg dat niet bij tot het verbeteren van de sfeer. (28)

De breuk

Toch sleepte de samenwerking zich nog anderhalf jaar voort, tot aan Sneevliets weigering om op de oprichtingsconferentie van de IVde Internationale te komen. In juli 1936 wil Trotskij nog niet breken met de RSAP; nog minder zou hij willen, dat de kritiek zijn vriendschap met Sneevliet overschaduwde. Wel wenste hij een open discussie met de RSAP die de gewenste veranderingen van binnen uit de partij op gang zou brengen. Als eerste stap zou Trotskij de vakbondskwestie op een internationale konferentie aan de orde stellen, wat beslist niet als een ultimatum moest worden opgevat. (29)

Voor Sneevliet was deze stap echter al onaanvaardbaar. Zoals voor Trotskij, begonnen nu ook voor hem een aantal zaken tégen de samenwerking te spreken. Naast de vakbondskwestie, die voor de RSAP een inmenging in haar interne zaken moest zijn, en de spaanse kwestie was dat vooral het verschil van inzicht over het karakter van de te vormen internationale. Sneevliets algemene bezwaar dat Trotskij zijn internationale te centralistisch en te eng opzette, werd concreet aan het geval van de POUM. Geïmponeerd door het feit dat deze arbeiderspartij in een revolutionair proces deel had aan de regeringsmacht, ook al was dat dan in het kader van een Volksfront, kreeg hij de overtuiging dat de internationale ook ruimte moest bieden aan tastbare organisaties, die dan misschien niet helemaal zuiver in de leer waren, maar wél een reële massa-aanhang bezaten. Ook Sneevliet zag het massale succes van de Volksfront-beweging en het groeiende isolement van de links-kommunisten, in eigen land van de revolutionair-socialisten. Voor de RSAP werd Trotskijs inmenging minder aanvaardbaar naarmate zijn aantrekkingskracht in Nederland geringer bleek. Alles bijeengenomen zag Sneevliet na 1936 meer en meer aanleiding om zich wat minder aan Trotskijs verlangens gelegen te laten liggen en de autonomie van zijn partij in de internationale beweging te benadrukken.

Wij hebben geen bronnen over de periode december 1936 — november 1937 kunnen raadplegen. Maar het is wel duidelijk dat in die periode de spaanse kwestie en de affaire-Reiss hun werk hebben gedaan. Trotskij konstateert in december 1937, dat de RSAP-leiders niets hebben geleerd van de gezamenlijke strijd met zijn beweging. Tegenover de Amerikaanse Trotskist James Cannon — Trotskij heeft inmiddels de wijk genomen naar Mexico — laat hij zich zeer negatief over Sneevliet uit. (30) Aan Sneevliet zelf schrijft hij op 2 december, dat zij in feite al in 1934 volkomen verschillende concepties van revolutionaire aktie en politieke solidariteit hebben gehad, maar dat hij, in tegenstelling tot andere kameraden, de nederlandse sekte steeds een kans heeft willen geven, zich te heroriënteren. Nog steeds is hij niet uit op een splitsing, maar dan moet de RSAP alle regels van de organisatie aanvaarden en naar de oprichtingsconferentie van de Internationale komen. Het moet nu uit zijn met de tweeslachtigheid. Trotskij voegt hieraan toe: "I

hesitated for a long time before writing you this letter because, permit me to say it, I know your impulsiveness and your readiness to make the most important decisions under the influence of personal impulses. It is possible also that this letter will provoke in you a reaction contrary to the intention with which it is written. It is possible that you will use this frank warning in order to accelerate the split. But I have no other choice. (...) The hour of the last decision is at hand. The future of our relations depends entirely upon your attitude to the coming conference. That is why I make this final appeal to your sense of revolutionary responsibility." (31)

Sneevliet heeft dan allang geen belangstelling meer voor Trotskijs internationale. Al in juni 1937 had een RSAP-kaderkonferentie Trotskijs spaanse politiek veroordeeld en daarmee wat haar betrof de breuk voltrokken. Hij geeft geen antwoord op Trotskijs brief van 2 december en daarmee is de breuk een feit. Trotskij noemt de breuk met Sneevliet een klap voor de Internationale en bazuïnt in de hele beweging rond, dat het nu de plicht is van iedere revolutionair, in Nederland en elders, zich medogenloos te verzetten tegen de politiek van Sneevliet, de bemoeial, de diktator in zijn mierenhoop, de baantjesjager, de opportunist, de conservatieve filister. (32) De cirkel is gesloten.

Nederland

Terug naar Trotskijs brief van 13 januari 1936: men kan zich nu voorstellen waarom Trotskij de tijd nam om Sneevliet van advies te dienen. Enerzijds beschikte hij in Nederland over een relatief sterke potentiële sekte voor zijn Internationale; anderzijds vertrouwde hij de leiders — en met name de parlementariër Sneevliet, van wie hij tegelijkertijd afhankelijk was voor het welslagen van zijn plan — maar half. Hem was er alles aan gelegen, Sneevliet de juiste opvattingen bij te brengen en hem aan te zetten tot een revolutionaire politiek. Trotskijs advies en Sneevliets optreden in de Tweede kamer zijn symptomatisch voor het geringe succes van Trotskijs taktiek tegenover Sneevliet.

Waarom ging het? In december 1931 richtte Anton Mussert zijn NSB op. In een jaar tijds ontwikkelde de beweging toch tot veruit de sterkste nationaal-socialistische, dan wel fascistische beweging in Nederland. In april 1935 telde de NSB 36.000 leden, in 1936 waren het 55.000, waarna een gestage neergang inzette tot 34.000 leden in 1939. Eén van de vele onder-organisaties van de NSB was de WA (Weer-Afdelingen), een paramilitaire, geuniformeerde knokploeg. Zij telde in 1935 ca. 1200 leden. Hoewel de NSB nooit heeft kunnen uitgroeien tot zelfs maar een potentieel gevaar voor de democratische rechtsorde of de politieke stabiliteit in Nederland, had de regering toch danig de schrik te pakken, toen de beweging in 1935, bij de verkiezingen voor de Provinciale Staten, liefst 7,9% van de stemmen kon veroveren, waarbij zij in enkele provincies nog ver boven dit landelijk gemiddelde uitkwam. (33)

De regering-Colijn had al een aantal maatregelen tegen de NSB en de WA getroffen. In januari en maart 1933 werd het leden van de Bijzondere Vrijwillige Landstorm en de Burgerwacht, alsmede Beroeps(onder)officieren verboden lid te zijn van partikuliere weerkorpsen. In september werd aan ambtenaren verboden, "het in het openbaar dragen van kledingstukken of opzichtige onderscheidingsteekenen uitdrukken een bepaald staatkundig streven." Deze verboden troffen echter nog niet speciaal de NSB. Het ambtenarenverbod van 1933 — afgekondigd na de muiterij op 'De Zeven Provinciën' — trof aanvallend zelfs alleen de linkse partijen en vakbonden (onder de welke de OSP, de RSP en het NAS), benevens 4 kleine fascistische partijtjes. Velen beschouwden de NSB niet als "illegaal, revolutionair, gezagsvijandig of tegen het koningshuis gericht" (minister van Justitie van Schaik, in 1934), en zagen de beweging zelfs als een tegenwicht tegen het Kommunisme. Eerst onder druk van de Tweede Kamer werd in december 1933 ook de NSB onder

het ambtenaren-verbod gebracht. (34)

Pas na de daverende overwinning van 1935 besloot de regering tot krachtiger maatregelen. Zij diende bij het Parlement een wetsontwerp in, dat alle partikuliere weerkorpsen verbood, maar dat overduidelijk vooral tegen de WA was gericht. De tweede Kamer aanvaardde het op 28 mei 1935, met de stemmen van Sneevliet en de CPH tegen; de Eerste Kamer volgde in september. De WA heeft haar ontbinding door de overheid niet afgewacht: na zich in 1934 al te hebben vermomd als wandelclub, ontbond zij zich zelf op 26 december 1935. (35)

De brief

Sneevliet vroeg Trotskij om advies inzake het wetsontwerp. Trotskij antwoordde met een brief van 13 januari 1936. Wij benadrukken op deze plaats enkele saillante trekken van deze brief. De overheersende indruk is, dat de brief — afgezien van enkele namen — over ieder europees land had kunnen gaan. Trotskij verdiept zich niet in het minst in ontwikkelingen en situaties die specifiek zijn voor Nederland, maar lijkt er veeleer vanuit te gaan, dat de situatie in Nederland essentieel de zelfde is als die in Frankrijk of, voor 1933, in Duitsland. Waar in heel Europa de ontwikkeling de zelfde kant uitgaat, kan dit proces in een bepaald land hooguit later op gang komen of zich trager en minder explosief voltrekken. Men hoeft echter in Nederland geen essentiële andere situatie te veronderstellen, dan in Frankrijk of Duitsland.

Wij nemen als voorbeeld het 'Bonapartisme van het verval'. Trotskij duidt met dit begrip een regiem aan, dat ontstaat wanneer de crisis van het kapitalisme en de burgerlijke maatschappij in de klassenstrijd twee vijandige kampen onverzoenlijk tegenover elkaar plaatst: het proletariaat en de fascistische contra-revolutie. Doordat deze kampen elkaar politiek in evenwicht houden en neutraliseren, verliest het parlement aan betekenis en kan een politiek regiem van de bezittende klassen ontstaan, dat zich boven de klassen, de maatschappij en het parlement verheft. Deze militair-politieke diktatuur van het *Finanz-kapital* moet in een labiele politieke situatie, die moet omslaan in hetzij een revolutionaire, hetzij een contra-revolutionaire situatie, als scheidsrechter optreden en voorkomen, dat de bourgeoisie moet breken met de legale regeringsvorm en een fascistische diktatuur moet instellen. Naar hun aard zijn dergelijke regiems instabiel en van korte duur: een episode tussen de parlementaire vorm van de burgerlijke diktatuur en of de fascistische vorm van de burgerlijke diktatuur, of de diktatuur van het proletariaat. Gaandeweg heeft Trotskij dat gegeven gegeneraliseerd: het Bonapartisme verschijnt dan enerzijds in alle landen als de wetmatige overgangsvorm tussen de parlementaire democratie en de fascistische diktatuur, anderzijds echter ook als de laatste periode waarin het proletariaat nog de middelen bezit om zich voor te bereiden op de verovering van de macht. (36) Trotskij heeft aardig wat regeringen met het predikaat 'Bonapartistisch' bedacht: wij kiezen uit de lijst de regeringen van Kurt von Schleicher, Franz von Papen en Heinrich Brüning in Duitsland, Gaston Doumergue in Frankrijk en Tsjang Kai Sjek in China. Jos de Jongh (37) heeft terecht gewezen op het dubieuze en betrekkelijk willekeurige gebruik van dit begrip door Trotskij.

Colijn

Een schoolvoorbeeld hiervan is Trotskij's oordeel over de regering-Colijn. Al twee maal, in 1933 en 1934, had Trotskij tussen neus en lippen door vastgesteld, dat de regering-Colijn de nederlandse representant van het Bonapartisme was. (38) Wij zien, dat hij in zijn brief aan Sneevliet voorzichtiger is. Had nu Trotskij de politieke situatie in Nederland beter gekend, dan was hem duidelijk geweest, dat er in Nederland voor Bonapartis-

me zoals hij het definiëerde eenvoudigerweg geen plaats was. Heeft hij zich misschien verkeken op de militaire allure, die Colijn aan zijn indische loopbaan had overgehouden? Stellig bouwde Colijn een krachtig imago op, een beeld van besluitvaardigheid en persoonlijk bestuur. Met zijn vaderlijk optreden was hij voor velen de sterke man die het land nodig had, een sterke man die zich, zij het schertsend, nog wel eens negatief uitliet over het parlement. Zo legde Colijn, toen in juli 1939 een grote meerderheid van de Tweede Kamer zijn vijfde kabinet bij het eerste optreden wegstemde, de desbetreffende motie aanvankelijk naast zich neer; pas na enkele uren kon hij besluiten, het ontslag van zijn kabinet aan te bieden. (39)

Hoe dat ook zij: Trotskij had zelf in 1932 geschreven, dat "für den Bonapartismus ein Bonaparte keineswegs unerlässlich (ist). Es genügt die Existenz zweier unversöhnlicher Lager." (40) En dat was precies wat in Nederland ontbrak. Nederland was een zeer conservatief land met een stabiel politiek klimaat. De arbeidersklasse was moedeloos, gelaten en berustend. Het Jordaanoproer, ontstaan uit een plotselinge verbittering over de korting op de werklozensteun, was een geïsoleerd, kortstondig gebeuren. Nog minder effect dan de politieke actie van de arbeiderspartijen, had de stormloop van de NSB — de overige fascistische en nationaal-socialistische partijen laten wij maar buiten beschouwing. Zelfs op haar hoogtepunt in 1935 liet zij de positie van de grote democratische partijen — de SDAP meegerekend — in wezen onaangetast. De regeringspartijen behielden 58,5% van de stemmen, 4% minder dan in 1933. De NSB-zege betekende grotendeels een concentratie van de protest- en rancune-stemmen die in 1933 nog over enige tientallen partijtjes verdeeld waren geweest. (41) Van een buitengewone versterking van extreem links en rechts en een uitholling van het democratische midden — een situatie die in Duitsland na 1930 en in Frankrijk doorlopend de politieke besluitvorming verlamde en een voedingsbodem was voor "Bonapartisme" — was in Nederland geen sprake.

Wat het Fascisme betreft: wij zullen niet nader adstrueren, dat het ridicul is, de NSB op één lijn te stellen met de duitse Nazi's en de franse Liges — daargelaten of de laatste terecht als fascistisch door het leven gaan. (42) Men merke wel de opvallende tegenspraak in de vijfde alinea van Trotskijs brief op: hoewel de sociale revolutie in Nederland geen directe dreiging lijkt, veronderstelt het vervolg van de argumentatie duidelijk de aanwezigheid van een dreigende proletarische revolutie.

Eigen gelijk

Karakteristiek is tenslotte de toon van stelligheid die uit de brief spreekt. Betuigingen van het eigen gelijk vindt men overal in het werk van de oudere Trotskij, zelfs waar dat niet erg gepast lijkt. Wij citeren als voorbeeld het feestartikel bij het tien-jarig bestaan van zijn 'Bulletin Oppozitsii', op 10 juni 1939: "(...) even today, at the peak of reaction, we derive priceless satisfaction from the knowledge that we have observed the historical process with our eyes open; that we have analyzed realistically each new situation, foreseen its possible consequences, warned of its dangers, indicated the correct road. In everything essential our analysis and our prognosis have been confirmed by events. (...) The *Bulleten* enters into its second decade with an immutable faith in the triumph of its idea." (43)

De Tweede Kamer

Heeft Sneevliet zich door de brief laten inspireren tot een revolutionaire redevoering in de Tweede Kamer? Heeft hij amendementen ingediend volgens Trotskijs advies? Om met het laatste te beginnen: Sneevliet heeft het gelaten bij de opmerking, dat de democratie, inplaats van te steunen op een sterke uitvoerende macht, steun zou moeten zoe-

ken in de vakbonden en in die delen van de arbeidersbeweging die vinden, "dat de rechten en de vrijheden van de burgerlijke democratie, voorzover die bestaan, verdedigd moeten worden." (44) Trotskijaans gezegd: Sneevliet heeft verzuimd, aan de arbeidersklasse onweerlegbaar duidelijk te maken, dat het de bourgeoisie helemaal niet om het Fascisme te doen is, maar om het proletariaat; hij heeft zich beperkt tot een vriendelijk advies aan de heersende klasse.

Dat neemt niet weg, dat Sneevliet in grote trekken Trotskijs advies heeft gevolgd. Aansluitend bij diens opvatting, dat de failliete burgerlijke democratie een sterk centraal gezag creëert, onderkent Sneevliet bij de regering "de tendenz (. . .), met ondemocratische middelen de democratie te beschermen." Om de democratie te beschermen doet de regering haar de das om. De arbeidersklasse moet "uiterst gereserveerd" staan tegenover dit bijeenbrengen van instrumenten, "waaruit een autoritaire staat zou kunnen worden opgebouwd". (45) Trotskij zal knarsetandend hebben kennis genomen van zoveel omzichtigheid!

Het wetsontwerp raakt volgens Sneevliet de kern van de zaak niet: de sommen gelds waarmee de grote kapitalistische machten de NSB in stand houden. Uit Trotskijs brief citerend, dat Colijn "het fascisme nooit de bons (kan en zal) geven of zelfs uitroeien; hij zal het hoogstens in toom houden." — verklaart Sneevliet zich volgens het advies tegen de ontwapening van de fascistten door de staat. De ervaring met eerdere anti-NSB-maatregelen leert immers, dat ook deze wet zich zeker alleen tegen links zal richten. (46) Opnieuw is het minister van Schaik, die laat blijken, dat deze bedenkingen toch niet geheel zonder grond zijn. De CPN, die had voorgesteld, de hele NSB zonder meer te verbieden, kreeg van hem te horen, dat "als men erop aandringt, dat de Regeering zal onderdrukken het nationaal-socialisme, dan zal de Regeering, wanneer zij daartoe zal moeten overgaan, zich zeker niet kunnen beperken tot het nationaal-socialisme, maar zal zij ook geheel andere levensrichtingen onderdrukken. In dit opzicht is er in ons land nog meer te doen, als men zóóver wil gaan." (47)

Konklusie

Opportunisme en baantjesjagerij is wellicht teveel gezegd, voor een bewogen man als Sneevliet. Een krachtig revolutionair treedt uit deze kamerrede stellig niet naar voren. Heeft Trotskij ooit echt gedacht, dat Sneevliet de kunst wel zou leren? Enige twijfel is op zijn plaats. Maar laat het zo zijn geweest: dan zijn het toch mede Trotskijs lessen geweest, die Sneevliet van het goede pad hebben afgehouden. Zonder veel begrip, of zelfs maar elementaire kennis van de nederlandse situatie — hij gaf het openlijk toe —, mengde Trotskij zich in Sneevliets zaken, liep hem af en toe ook nogal voor de voeten.

Zo goed als Trotskij, had ook Sneevliet zijn bedoelingen. De nieuwe internationale die *hij* voor ogen had, was breder samengesteld dan Trotskij ooit zou hebben toegestaan. Zeker geïmponeerd door Trotskij grootse verleden, stelde Sneevliet zich veel voor van diens aantrekkingskracht in Nederland. Beide verwachtingen liepen op niets uit, en men zou zich kunnen voorstellen dat voor Sneevliet persoonlijk Trotskij allengs minder een inspirerend voorbeeld was. (48)

Waar beide mannen elkaar voor hun plannen trachtten te gebruiken en misschien ook werkelijk een belangengemeenschap dachten te zien, eindigde de onderneming toch voor beiden in een teleurstelling.

Noten

Van 'Writings of Leon Trotsky (1935-36)' is, tenzij anders vermeld, de tweede druk van 1977 gebruikt.

1. 27-4-36; Writings (1935-36), p. 321
Bep Spanjer was leidster van de Leninistische Jeugdgarde
2. 15/16-7-1936; Writings (1935-36), p. 371
3. vgl. Writings (1935-36), p. 79 e.v. m.b.t. het kerkelijk verzet in Duitsland
4. Writings (1935-36), p. 321
5. Writings (1935-36), p. 220
6. Biografische gegevens m.b.t. Sneevliet en gegevens over het wel en wee van zijn organisaties zijn, tenzij anders vermeld, Ontleend aan *Tichelman, Sneevliet* en aan *De Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog I*.
7. 5-6-1931; Writings (1930-31), p. 253-254
8. 21-6-1930, aan Pierre Naville en Francis Gerard; Writings (1930), p. 229-300
9. Peet, p. 325
10. 12-3-1933; Writings (1932-33), p. 137-138
11. De SAP keerde zich vrij snel van Trotskij af, om nog tot in lengte van jaren door Trotskijs invectieven achtervolgd te worden. Dat er na deze conferentie voorsnogs niets van de internationale terecht kwam, weet Trotskij in 1935 aan de SAP en "the criminal de Kadet clique"; Writings (1935-36), p. 33
12. Writings (1933-34), p. 49-52, 63-65
13. Vos, p. 337-338; Writings (1935-36), p. 372
14. Writings (1937-38), p. 81
15. Writings (1933-34), p. 41, 49-52, 63, 65, 81; 'The Militant' was de krant van de Amerikaanse Trotskisten
16. Writings (1933-34), p. 49-52, 63, 65, 80, 123, 133-134, 170
17. Writings (1933-34), p. 260-264, 311
18. Writings (1933-34), p. 178-180; Writings (1934-35), p. 191, 193, 196-197, 282, 397; Tichelman, p. 71
19. Writings (1934-35), p. 187-188, 191-192
20. Writings (1935-36), p. 46, 70, 363-364
21. Writings (1935-36), p. 367
22. Peet, p. 326
23. Writings (1935-36) eerste druk, p. 11, 13, 56-57; over het significante verschil met Trotskijs theorie van het proletarische Eenheidsfront, Schatz, p. 334-335
24. Royackers, p. 344
25. Writings (1935-36), p. 371; Writings (1937-38), p. 150-151
26. Writings (1935-36), p. 368; Writings (1937-38), p. 118, 148-150
27. Writings (1935-36), p. 362, 366; Writings (1937-38), p. 81-82, 147, 149
28. Writings (1937-38), p. 81; Deutscher, p. 388-390
29. Writings (1935-36), p. 366-367, 371, 373-374
30. Writings (1937-38), p. 81, 83, 118
31. Writings (1937-38), p. 81-83
32. Writings (1937-38), p. 124, 146-152
33. De Jong, p. 300, 313, 322
34. De Jong, p. 230-231, 292-293; De Jonge, p. 78
35. De Jong, p. 321; Aarse/Marinus, p. 88
36. Trotski, Schriften, p. 439, 503-504, 568, 583, 678-681; Writings (1934-35), p. 105
37. De Jongh, p. 331-334
38. Writings (1933-34), p. 107; Writings (1934-35), p. 105
39. De Jong, p. 198, 309, 667
40. Trotski, Schriften, p. 342
41. De Jong, p. 221, 300-301, 309, 659; Kooy, p. 293
42. Nolte, p. 289-291, 293-294
43. Writings (1938-39), p. 343
44. Handelingen, p. 1949
45. Handelingen, p. 1949
46. Handelingen, p. 1948-1951
47. Handelingen, p. 1952
48. vgl. Santen, p. 20-21

BRIEF VAN LEV TROTSKIJ AAN HENK SNEEVLIET¹⁾

Dear Friend:

The question of our attitude toward governmental measures ostensibly aimed against fascism is highly important.

Since bourgeois democracy is historically bankrupt, it is no longer in a position to defend itself on its own ground against its enemies on the right and the left. That is, in order to "maintain" itself, the democratic regime must progressively liquidate itself through emergency laws and administrative arbitrariness. This self-liquidation of democracy in the struggle against right and left brings to the fore the Bonapartism of degeneration, which needs both the left and the right danger for its uncertain existence in order to play them off against one another and to progressively raise itself above society and its parliamentarism. The Colijn regime has seemed to me for a long time to be a potentially Bonapartist regime.²⁾

In this highly critical period, the main enemy of Bonapartism remains, of course, the revolutionary wing of the proletariat. Thus, we can say with absolute assurance that as the class struggle deepens all emergency laws, extraordinary powers, etc., will be used against the proletariat.

After the French Stalinists and Socialists voted for the administrative disbanding of paramilitary organizations³⁾, that old scoundrel Marcel Cachin⁴⁾ wrote in *l'Humanité* approximately as follows: "A great victory. . . . Naturally, we know that in capitalist society all laws *can* be used against the proletariat. But we will strive to prevent this, etc." The lie here is the word "can." What should have been said was: "We *know* that as the social crisis deepens, all these measures *will be used* against the proletariat with tenfold intensity." There is a simple conclusion to be drawn from this: We cannot help build up the Bonapartism of degeneration with our own hands and supply it with the chains it will inevitably use to bind the proletarian vanguard.

This is not to say that for the immediate future Colijn will not want to free his right elbow from the excessive presumptuousness of the fascists. The social revolution in Holland does not seem to be an immediate threat. Big capital hopes to allay the threatening dangers by using the strong, concentrated (i.e., Bonapartist, or semi-Bonapartist) state. But to keep the real enemy, the revolutionary proletariat, within bounds, Colijn will never completely eliminate or even sidetrack fascism. At most he will simply keep it in check.⁵⁾ That is why the slogan for the disbanding and disarming of the fascist gangs by the state (and voting for similar measures) is reactionary through and through (the German Social Democrats cry: "The state must act!").⁶⁾ This would mean making a whip out of the proletariat's hide, one which the Bonapartist arbiters *might* use to softly caress the fascist rear ends here and there. But it is our inescapable responsibility and duty to protect the hide of the working class, not to hand over the whip to fascism.

There is another aspect of the same situation which seems even more important. Bourgeois democracy is a sham *by its very essence*. The more it flowers, the less it can be utilized by the proletariat (see the history of England and the United States). But the dialectic of history commands that bourgeois democracy can become a *powerful reality* for the proletariat at the very time when it is falling apart.⁷⁾ Fascism is the outward sign of this degeneration.⁸⁾

The struggle against fascism, the defense of the positions the working class has won within the framework of degenerating democracy can become a powerful reality since it gives the working class the opportunity to prepare itself for the sharpest struggles and

partially to arm itself. The last two years in France, since February 6, 1934,⁹⁾ have given the workers' organizations an excellent opportunity (and perhaps one that will not so soon be repeated) to mobilize the proletariat and the petty bourgeoisie on the side of the revolution, to create a workers' militia, etc. This precious opportunity is supplied by the decay of democracy, by its clear inability to maintain "order" by the old means, and by the equally clear danger which threatens the working masses.¹⁰⁾ Anyone who does not take advantage of this situation, who calls on the "state," i.e., the class enemy, to "act," in effect sells the proletariat's hide to the Bonapartist reaction.

Therefore, we must vote against *all measures* that strengthen the capitalist-Bonapartist state, even those measures which may for the moment cause temporary unpleasantness for the fascists. Naturally, the Social Democrats and the Stalinists will say that we are defending the fascists against Father Colijn, who, after all, is better than the evil Mussert.¹¹⁾ We can say with assurance that we are more farsighted than the others and that future developments will completely confirm our perceptions and our demands.

We can, however, formulate certain amendments which, when they are rejected, will make it clear to every worker that what is at stake is not the fascists' rear ends but the proletariat's hide. For example. (1) *Workers' pickets are not to be affected by this law under any circumstances, even when they are obliged to take action against strikebreakers, fascists, and other lumpen elements,* (2) *the trade unions and the political organizations of the working class reserve the right to construct and arm their selfdefense organizations in the face of the fascist danger. The state is committed to aid these organizations with weapons, ammunition, and financial support on demand.*

In parliament, these motions sound rather strange and Messrs. Statesmen (and the Stalinist posturers) will regard them as "shocking." But the average worker, not only in the NAS, but in the reformist trade unions as well, will find them quite justified. Naturally, I offer these amendments only as an example. One could, perhaps, find better, more exact formulations. Will Messrs. Social Democrats and Stalinists deny their support or even vote against them? Even if they vote *for* them, the motions will fail nevertheless, and then it will be absolutely clear why we vote against the government motion as a whole — and we *must* do this without any second thoughts whatsoever for the reasons given above (even if the Colijn parliamentarianism¹²⁾ rules these amendments out of order on the grounds that they apply only to propaganda technique and not to the essence of the matter).

We have to take strong measures against the abstract "antifascist" mode of thinking that finds entry even into our own ranks at times. "Antifascism" is nothing, an empty concept used to cover up Stalinist skulduggery. In the name of "antifascism" they instituted class collaboration with the Radicals. Many of our comrades wanted to give the "People's Front," i.e., class collaboration, positive support in the same way that we are ready to support the united front, i.e., the separation of the proletariat from the other classes. Starting from the thoroughly false slogan "People's Front to power," in the name of "antifascism" they go still further and declare that they are inclined to support Bonapartism — for voting for Colijn's "antifascist" bill would mean nothing less than direct support for Bonapartism.

Noten

bij: brief van Lev Trotskij aan Henk Sneevliet

1. in: *Writings (1935-36)*, p. 242-244; deze vertaling, uit het duits, is van Russell Block. In Nederland is deze brief nooit eerder integraal gepubliceerd. *De Nieuwe Fakkelt*, het dagblad van de

RSAP, drukte de alinea's 2, 3 en 4 af op p. 3 van de krant van 1 oktober 1937, in het kader van een niet gesigneerd artikel, *Karakteristiek der Colijn-politiek*. De duitse tekst, waarop de vertaling teruggaat, werd gepubliceerd in *Informationsdienst, Organ der IKD für innere Information und Diskussion*, no. 10, februari 1936, p. 7/9, onder de titel *Brief über Holland*. (IKD = Internationale Kommunisten Deutschland). De brief is gedateerd, H. (= Hønefoss, bij Oslo) den 13. Januar 36, en niet gesigneerd. Het is ons niet bekend, in welke taal de brief oorspronkelijk geschreven is, maar er pleit veel voor de mening, dat het de duitse taal is geweest. Op p. 1 van de *Informationsdienst* tekent het sekretariaat aan: "Was die Bemerkungen zur Politik der RSAP betrifft, so sind diese nicht nur für Holland wichtig – ihre Bedeutung ist vielmehr einer internationalen, da sie vor allem zu den Fragen der "Volksfront" und des "Antifaschismus" Stellung nehmen, zu Fragen also, die auch für die deutsche Sektion von aktueller und prinzipieller Bedeutung sind."

2. "Die Regierung Colijns erschien mir schon seit längerer Zeit als potentieller Bonapartismus." *Informationsdienst*, p. 7
3. In december 1935 keurde de franse Kamer van Afgevaardigden een wetsontwerp van de regering-Laval goed, dat alle paramilitaire organisaties ontbond. De Socialisten en de Kommunisten stemden voor het wetsontwerp.
4. Marcel Cachin (1867-1958). Vooraanstaand lid en mede-oprichter van de franse kommunistische partij
5. Het Fascisme komt hier naar voren als een gewillig instrument in de handen van het grootkapitaal. Hoewel Trotskij meent, dat het Fascisme aan de macht slechts de regering van het *Finanzkapital* kan zijn, identificeert hij het Fascisme nergens met het (monopolie)kapitalisme. Het Fascisme blijft voor hem een zelfstandige beweging met eigen belangen, een beweging die zich – zij het om de burgerlijke maatschappij te redden, maar dan toch – ook tegen de burgerlijke partijen moet richten; een beweging ook die gepaard gaat met veel sociale demagogie, wat voor de bourgeoisie spelen met vuur is. Hij ging ook inzien, al bleek dat lang niet altijd, dat de fascistische diktatuur meer is dan de 'direkte heerschappij van het kapitaal'. Fascisme betekent, dat "the bourgeoisie is devoid of all forms and means of its direct political domination, and must use an intermediary." *Writings (1937-38)*, p. 63. Maar, al is de hele uitvoerende macht dan in de handen van de fascistische gekoncentreerd, het belang van het *Finanzkapital* dikteert de politiek van de fascistische staat. Het fascisme verdedigt het privé-eigendom van de produktiemiddelen, de fascistische staat is een burgerlijke staat. Zo blijft het Fascisme een knuppel in de handen van de bourgeoisie, en men kan de bezitters niet blijvend tegen hun eigen knuppel richten. *Trotsky, Schriften*, p. 57, 680-681; *Writings (1932)*, p. 159; *Writings (1934-35)*, p. 172; *Writings (1937-38)*, p. 63; *Writings (1938-39)*, p. 43; *Trotsky, Diary*, p. 19. Zie ook noten 8 en 10.
6. Voor Trotskijs kritiek op de SPD, zie *Trotsky, Schriften*, p. 183, 187-188, 330, 365, 460, 474. Veel van Trotskijs kritiek was juist, *Vgl. Bracher*, p. 250-258, 270-278. De SPD wilde met name alles doen, om in ieder geval Hitler van de macht te houden. Trotskij vond deze politiek volstrekt illusoir. *Trotsky, Schriften*, p. 169, 183, 197, 201, 213-215; *Writings (1932-33)*, p. 173.
7. Hoewel de burgerlijke democratie slechts de burgerlijke belangen kan dienen, is Trotskij oordeel zelden zo negatief als hier. Juist in haar bloeitijd meende hij, kan de democratie immers zeer nuttig zijn voor het proletariaat. Onder het democratische regiem kan de diktatuur van het proletariaat worden voorbereid. Trotskij vindt dan ook, dat het proletariaat de democratie moet verdedigen, waar deze verdrongen dreigt te worden door een (meer) reaktionair stelsel. De arbeidersklasse mag dan niet de minste verantwoordelijkheid op zich nemen voor een 'verdediging van de democratie' (à la Volksfront), maar zij moet, als de verdediging succes heeft, op haar beurt de imperialistische democratie aanvallen. *Writings (1930-31)*, p. 135; *Writings (1937-38)*, p. 417; *Writings (1938-39)*, p. 65, 417.
8. Naast de crisis van de burgerlijke democratie, noemt Trotskij als voornaamste achtergrond voor de opkomst en de overwinning van het Fascisme, het feit dat het proletariaat er niet in slaagt het vervallende burgerlijke stelsel te vervangen door de socialistische maatschappij. Dit opent immers de weg naar een barbaarse reactie tegen de arbeidersklasse, tot instandhouding van de burgerlijke maatschappij. Verantwoordelijk daarvoor houdt hij echter niet in hoofdzaak de arbeidersklasse zelf, maar veeleer haar politieke leiding: de sociaal-demokratische en kommunistische partijen. *Peet*, p. 325.
- 9) Op 6 februari 1934 bestormden in Parijs een aantal rechts-extremistische dan wel fascistische "Ligues" het Paleis Bourbon, de zetel van de Kamer van Afgevaardigden. Aan de bestorming namen ook communistische oud-strijders deel. Toch is het mogelijk, dat door deze bestorming

ook aan de Komintern het gevaar van het Fascisme duidelijk werd. In juni 1934 stelde franse CP aan de socialistische partij gezamenlijke actie tegen het Fascisme voor; dat leidde de Volksfront-politiek in. *Cobban*, p. 142-147. Trotskij rook natuurlijk meteen revolutionaire perspectieven en zag in Frankrijk de sleutel tot de wereldrevolutie.

10. "the old means": de aan democratische controle en legaliteit gebonden middelen, i.e. het leger, de politie, eventuele burgerwachten. Trotskij meende oprecht, dat deze in geval van revolutie onbetrouwbaar zouden zijn en dat daarom het Fascisme voor de bezitters een noodzaak werd. Vgl. *Trotsky, Diary*, p. 19.
11. "Selbstverständlich werden die Sozialdemokraten und Stalinisten sagen, wir verteidigen den Faschismus gegen den Vater Colijn, der doch besser sei als der böse Mussert." *Informationsdienst*, p. 9. De Amerikaanse uitgevers van de weergegeven tekst schrijven over het predikaat 'vader': "very successful bourgeois politicians attain this title in the Dutch bourgeois press." *Writings (1935-36)*, p. 539 n290.
12. "(...) der (c)olijnsierte Parlamentarismus (...)" *Informationsdienst*, p. 9.

Bronnen

- Writings of Leon Trotsky (1929-1933)*, G. Breitman c.a. (ed.), New York 1972-1975¹) (5 delen)
Writings of Leon Trotsky (1935-36), G. Breitman/B. Scott (ed.), New York 1970¹)
Writings of Leon Trotsky (1933-1936; 1937-1939), G. Breitman c.a. (ed.) New York 1974-1977²) (5 delen)
L. Trotski, Schriften über Deutschland, H. Dahmer (ed.), Frankfurt a.M. 1971 (2 delen)
L. Trotsky, Trotsky's Diary in Exile 1935, Cambridge (Mass), 1958
Informationsdienst, Organ der IKD für innere Information und Diskussion, no. 10, februari 1936
Karakteristiek der Colijnpolitiek, in: *De Nieuwe Fakkel*, 1-10-1937, p. 3
Handelingen der Staten-Generaal, Zitting 1935-1936, Tweede Kamer

Literatuur

- J. Aarse/B. Marinus*, 'Houzee Kameraad', een documentaire over de NSB, Amsterdam 1967
K.D. Bracher, Stufen der Machtergreifung, Frankfurt a.M. 1962
A. Cobban, A History of Modern France III, 1871-1962, Harmondsworth 1965
I. Deutscher, The Prophet Outcast, Trotsky 1929-1940, Oxford 1970
L. de Jong, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog 1939-1945, I. Voorspel, 's Gravenhage 1969
A.A. de Jonge, Het Nationaal-Socialisme in Nederland, Den Haag 1968
G.A. Kooy, Het Echec van een 'Volkse' Beweging; nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945, Assen 1964
E. Nolte, Die faschistischen Bewegungen, München 1977¹⁰
S. Santen, Sneevliet, Rebel, Amsterdam 1971
F. Tichelman, Henk Sneevliet, een politieke biografie, Amsterdam 1974
Trotskij na 1925: een revolutionair optimist, in: *Kleio*, XVIII/5, 1977, p. 308-347
 daaruit:
J. de Jongh, Het begrip "Bonapartisme" bij Trotskij
J. Peet, De revolutionaire ideologie van Lev Trotskij
J. Royackers, Trotskij en Spanje
J. Schatz, De eenheidsfronttheorie van Trotskij
C. Vos, Trotskij en Frankrijk (1934-1936)

MEDEDELINGEN

DIDAKTIEKKOMMISSIE

Seminarium voor beginnende leraren geschiedenis en staatsinrichting op 23-24-25 augustus 1978

De didaktiekcommissie van de V.G.N. organiseert ook dit jaar weer een seminarium voor jonge en pas beginnende leraren. De deelname is opengesteld voor leraren geschiedenis, ook niet-V.G.N. leden, werkzaam aan scholen voor L.B.O., M.A.V.O., H.A.V.O. of V.W.O., met een beperkte leservaring (ongeveer 1 tot 3 jaar) en een geringe didaktische vooropleiding.

Het seminarium wordt gehouden in Conferentieoord "De Pietersberg" te Oosterbeek en wel van woensdag 23 aug. 10.00 uur tot en met vrijdag 25 aug. 19.00 uur.

Het seminarium richt zich vooral op de praktijk van het lesgeven in geschiedenis en staatsinrichting. Aandacht zal worden besteed aan doelstellingen, stofkeuze en didaktisch handelen. Oefeningen in het opzetten van lessen zullen een belangrijk deel van de tijd in beslag nemen. "Van opstand tot zelfstandigheid: Unie van Utrecht", is dit jaar het centrale thema.

Nadere informatie hieromtrent zal aan de deelnemers worden verzonden.

Dankzij een subsidie van het departement bedragen de kosten voor de deelnemers f. 65,—. De reiskosten tweede klas worden vergoed.

Men kan zich voor het seminarium opgeven bij de 1e penningmeester van de Didaktiekcommissie de Heer J. Baalbergen onder gelijktijdige overmaking van f. 65,— op girorekening 15 61 752 t.n.v. Penningmeester Didaktiekcommissie, Sandbergstraat 8 Abcoude. U wordt verzocht op uw overschrijving duidelijk te vermelden: *Seminarium '78*, alsmede uw sexe door een *M. of V.*

Pas wanneer het bovenvermelde bedrag gestort en binnen is, wordt U op de deelnemerslijst ingeschreven. Bij te grote deelname zal de volgorde van binnenkomst der inschrijvingen worden aangehouden.

Inschrijven tot eind mei is wellicht mogelijk.

Zij die hebben ingeschreven kunnen in de loop van juni nadere aanwijzingen en het programma verwachten.

Ook niet-leden van de V.G.N. kunnen zich voor dit seminarium opgeven op de hierboven genoemde wijze.

De door de P.T.T. ingevoerde postcodenummers worden centraal in het *bestaande* adressenbestand van de V.G.N. opgenomen.

Bij *wijziging* van adres moet het postcodenummer van het *nieuwe* adres echter worden vermeld. Ook nieuwe leden en abonnees dienen hun postcodenummer bij hun adres op te geven.

De penningmeester verzoekt met nadruk dit duidelijk te doen.

J.L. Frieling

Actualiteit in het leerplan

Een boeiend aspect van geschiedenis is het heden herkennen door het verleden. Daar komen Uw leerlingen niet altijd aan toe. Het leerplan stelt wel dat "de historische ontwikkeling tot heden" gekend moet worden, maar over het laatste stuk bestaat erg weinig lesmateriaal. Zodat dat stuk moderne geschiedenis waar Uw leerlingen de meeste interesse voor hebben vaak onderbedeeld blijft.

Keesings Reflector en Blikopener bieden een oplossing voor deze onbevredigende situatie. Keesings Reflector en Blikopener behandelen de geschiedenis vanuit de actualiteit. Zo worden Uw leerlingen beter in staat gesteld verbanden te leggen en historisch inzicht te verwerven. Naast informatie geven Reflector en Blikopener opinies van betrokkenen en deskundigen. Zo kunnen Reflector en Blikopener goed gebruikt worden als leermiddel of als aanvulling op de les, evenals voor het maken van scripties.

Keesings Reflector is een blad voor leerlingen van de hoogste klassen van het VWO, van het MEAO en het Hoger Beroepsonderwijs. Reflector bestaat uit een hoofdnummer van 16 pagina's en een bijlage van 8 pagina's. Binnenkort zal Reflector in magazine vorm verschijnen met 32 pagina's.

Keesings Blikopener is een tijdschrift voor leerlingen van het MAVO, het MBO en de middenklassen van het VWO en HAVO. Keesings Reflector en Blikopener verschijnen elke maand (8x per jaar, vakanties niet). Via onderstaande bon ontvangt U vrijblijvend meer informatie met enkele afleveringen. Wel even de moeite waard. Doen!

**Systemen Keesing B.V. Antwoordnr 4, Amsterdam 1007
Telefoon 020-71 94 44.**

BON Gaarne ontvang ik gratis en geheel vrijblijvend meer informatie met enige afleveringen van Keesings Reflector en Blikopener.

Naam van de school

Onderwijstype

Adres

Plaats

Verzending t.a.v.

Datum Postcode

Reflector&Blikopener; Systemen Keesing Groot in kennis

MANIFESTATIE VROUWENGESCHIEDENIS

Op 6 mei organiseert het Landelijk Overleg Vrouwengeschiedenis een bijeenkomst in de RASA, Pauwstraat 13a, Utrecht.

De toegang is vrij en er is een crèche.

Het programma is als volgt:

10.30 Begin.

11.00-12.30 Vier inleidingen over vrouwengeschiedenis, vrouwenarbeid, het gezin, en de geschiedenis van de vrouwenbeweging.

12.30-13.00 Pauze

13.00-14.00 Optreden van het Nederlands Vrouwencabaret.

14.00-16.30 Discussiegroepen over de ochtendlezingen.

16.30-17.30 Pauze

17.30-21.00 Toneelgroep Sater met "De juf van de tsaar Peterstraat"

21.00 Einde manifestatie.

Voor het verkrijgen van een boekje met artikelen over vrouwengeschiedenis kunt u contact opnemen met Loes Verplanke, F.C. Donderstraat 32bis, Utrecht, telefoon 030-730335.

zojuist verschenen

EUROPA gemeenschap in wording

Een bron van informatie
over alle facetten van een
'verenigd' Europa.
Een onmisbare vraagbaak
voor iedereen die zich be-
zig houdt met het Europa
van vandaag en morgen.

1978, 207 blz.
ISBN 90 247 2050 8
fl 24,50

Verkrijgbaar via de boekhandel

martinus nijhoff b.v.
postbus 442
den haag
telefoon 070 - 46 94 60

BOEKBESPREKINGEN

Edward Crankshaw, *In de schaduw van het Winterpaleis. Rusland op weg naar de Revolutie 1825-1917*. Uitg. Elsevier Amsterdam-Brussel 1977, 456 blz., prijs f 39,50.

De ondertitel van dit boek — Rusland op weg naar de Revolutie 1825-1917 — geeft aan wat de auteur van dit lijvige werk wil doen: de geschiedenis van Rusland die voorafging aan de Revolutie behandelen.

Vanwaar deze begrenzing 1825-1917? Het laatste jaartal zal duidelijk zijn: toen maakte de Februari-Revolutie een einde aan de al sinds 1613 regerende Romanov-dynastie en aan de tsaristische autokratie. Het eerste jaartal is gekozen omdat de opstand der Decembristen "de eerste echte politieke beweging, die tegen het bestaande systeem was gericht" (p. 17) vormde.

De auteur probeert een zo volledig mogelijk beeld van Rusland in deze periode te geven. Hij behandelt de politieke, sociale, economische, militaire en kulturele geschiedenis. Het kulturele aspect behoeft enige verklaring. Volgens Crankshaw is in de diepere betekenis de geschiedenis van Rusland in deze periode een produkt van een samenspel tussen autokratie en intelligentsia — de intelligentsia die eerst in een leegte werkzaam was, en zich daarna inspande voor een revolutionaire beweging, waardoor ze tenslotte werd verwoest (aldus de auteur, p. 91). Een prachtige volzin waarvan de diepere betekenis mij nog steeds niet duidelijk is.

Een niet geringe opgave, die Crankshaw zich gesteld heeft. Realiseer U eens wat er in deze periode niet allemaal gebeurd is: Decembristen, bevrijding van de lijfeigenen in 1861, de Krimoorlog, de revolutie van 1905, het optreden van allerlei revolutionaire bewegingen (nihilisten b.v.), politici als de reaktionaire Pobedonostsev en de conservatieve Witte, de bloeiperiode van de intelligentsia in de jaren '60 en '70, om maar een paar onderwerpen te noemen. Deze en nog veel meer aspecten van de geschiedenis van Rusland tussen 1825 en 1917 komen aan de orde bij Crankshaw. Op deze wijze levert het boek een schat aan gegevens. En dit alles op de manier zoals we dat van andere werken van Crankshaw (b.v. de biografie van Chroesjtsjov) gewend zijn: makkelijk leesbaar door de vlotte, journalistieke stijl en niet terugschrikkend voor een forse opmerking of krasse typering. Zo kom je als lezer redelijk gemakkelijk door alle feiten en personen heen. De auteur gebruikt al deze gegevens om aan te tonen waarom tsaristisch Rusland tot *ondergang* gedoemd was. Hij laat zien hoe autokratisch, bureaucratisch en achterlijk dit land was, hoe zwaar het volk en de intelligentsia het hadden. De wortel van alle kwaad was de autokratie, maar zonder de autokratie konden geen hervormingen plaatsvinden (p. 189). De autokratie probeerde hervormingen door te voeren, maar wilde nooit ver genoeg gaan en was steeds te laat met haar hervormingsplannen. Een andere verklaring voor het naar de ondergang toesnellen van tsaristisch Rusland is volgens Crankshaw het ontbreken van enig konstruktief samenspel tussen volk en regime (p. 43), een verklaring overigens die m.i. onvoldoende wordt uitgewerkt in dit boek. Waarom die ondergang *moest* plaatsvinden, wordt wel in grote mate duidelijk bij Crankshaw, maar door de chronologische opzet van zijn boek worden allerlei ontwikkelingen zo verspreid, haast onsystematisch behandeld dat het moeilijk is om na het lezen van dit boek de hoofdlijnen van b.v. de ontwikkeling van de intelligentsia of (met name) van de economische gebeurtenissen in je hoofd te hebben.

Een ander bezwaar van het boek vind ik dat het wel erg sterk aan personen is opgehangen. De feiten van het systeem worden bijna altijd duidelijk gemaakt via het leven en optreden van personen. Van de halve upper-ten van Rusland in deze periode ken ik nu karakter en uiterlijke kenmerken. Het is aardig en zelfs illustratief om dit te weten van de verschillende tsaren, maar opmerkingen als "Vladimir Iljitsj (= Lenin, w.r.) was ondanks zijn roodachtige haar een opmerkelijk nuchtere en bedaarde jongeling" (p. 322) vind ik zonder meer ridikuul en overbodig.

Ik kan binnen dit bestek niet alle onderwerpen die Crankshaw behandelt, bespreken. Evengoed kan ik ook niet alle vragenoproepende opmerkingen van de auteur weergeven. Twee van deze opmerkingen zijn in het voorafgaande al besproken, een derde wil ik U niet onthouden. Crankshaw spreekt op blz. 325 over de bittere en noodlottige verdeling van de RSDAP in Mensjevieken en Bolsjevieken, zonder in de resterende 109 pagina's uit te leggen waarom dit zo bitter en noodlottig was. Ondanks deze kritiek blijft staan dat dit boek alle belangrijke gebeurtenissen uitvoerig behandelt. Samenvattend kan gezegd worden dat dit zeer leesbare boek een schat aan gegevens bevat en zo zeer waardevol kan zijn voor mensen die behoefte hebben aan een boek waarin alle feiten over Rusland tussen 1825 en 1917 op een redelijk heldere wijze behandeld worden, zeker wanneer men daarnaast een wat meer systematisch geordend boek over deze periode gebruikt (b.v. R. Pipes, *Russia under the Old Regime*, London 1974, inmiddels ook in een slechts fl. 14,— kostende paperbackuitvoering).

Betreurenswaardig is het overigens dat de uitgever de enkele bladzijden tellende literatuurlijst in de engelse editie van 1976 niet in de nederlandse heeft overgenomen.

Wim Rongen

Hedrick Smith, *De Russen. Dagelijks leven in de Sovjet-Unie*. Elsevier, Amsterdam 1977, prijs f 39,50.

Partikulier initiatief in de Sovjet-Unie lijkt een contradictio in terminis te zijn. Men is immers toch nog zo gewend het maatschappelijk stelsel aldaar afgeschilderd te zien als een allesomvattend systeem van controle waar voor de individu geen ruimte over is, waar de politiek, ekonomie, kunst en het sociale leven geheel door de staat wordt beheerst. En de Communistische Partij van de Sovjet-Unie wil dat ook best nastreven. Eén van de markante trekken van de bestseller van Hedrick Smith is, dat hij — New York Times journalist die van 1971-1974 in de Sovjet-Unie was gestationeerd — zoveel aandacht heeft voor juist die facetten van het dagelijkse leven in de Sovjet-Unie die de niet-officiële zijde tonen en demonstren hoezeer de "Sowjetmensch" (de term van Klaus Mehnert) in staat is Big Brother te omzeilen. Elk hoofdstuk van "De Russen", systematisch ingedeeld in volk-systeem-facetten, laat wel iets zien van privé-initiatief, op welk terrein dan ook. Het stereotype idee dat Russen zo graag berusten en gedweeheid tentoonspreiden wegens hun eeuwenlange lijfeigenschap wordt hiermee tegelijk aardig ontkracht.

Bekend is hoezeer de planekonomie van de Sovjet-Unie worstelt met het probleem van adequate planning. De Pravda staat schier dagelijks vol met dit soort problemen als onderdeel van de permanente campagne om de tekortkomingen van het plan op te heffen. Voorbeelden: een weg en een spoorlijn worden op precies dezelfde plaats geprojecteerd; er wordt een kolossaal fabriekscomplex ergens op het platteland gebouwd zonder onderdak voor bouwvakkers in de buurt; er wordt een enorme stuwdam gezet zonder dat de elektriciteit ervan benut kan worden door de erbij geplande, maar nog lang niet voltooide fabriek.

Eén van de primaire problemen van de onderneming is de kwestie van toelevering van voldoende voorraden om te kunnen werken en de geplande maandquota te halen. Om toch tijdig alles in huis te hebben, bedienen vele bedrijven zich van hun "tolkatsj". Dat is een soort handelsreiziger, die probeert door persoonlijk bezoek aan andere fabrieken, gebruik makend van goede relaties en corruptie, aan de nodige materialen voor zijn bedrijf te komen. Heeft de fabriek toevallig een verkeerde partij goederen gekregen door een foutje in het plan of de planuitvoering, dan probeert de "tolkatsj" het te ruilen, hij reist stad en land af, meestal per vliegtuig. Deze tolkatsji werken in feite dwars door alle formele verbindingen in het ekonomische stelsel heen en zijn voor de efficiency zo onmisbaar dat hun aktiviteit — hoewel niet legaal — wordt geduld.

Een andere vorm van partikulier initiatief is de zwarte arbeid en de zwarte markt. Nieuwbouw van flats bijvoorbeeld, is doorgaans nogal slecht, afgezien van planningsfouten zoals het ontbreken van deuren naar een balkon, en al gauw zijn er reparaties nodig. Daarop springen de zwarte werkers, sjabasjniki, in. Alleen al in Moskou betaalden eigenaars van nieuwe flats aan hen tien miljoen roebel in een jaar om noodzakelijke reparaties te doen verrichten, heeft de Izvestia recent uitgerekend. Aldus ontstaan kleine partikuliere bouwondernemingen waarvan ook door staatsbedrijven of kolchozen gebruik wordt gemaakt.

In 1972 werd een enorme zuivering onder de Georgische staats- en regeringsleiders gehouden. Oorzaak was de ontmaskering van een enorme partikuliere onderneming die in konsumptie-artikelen handelde. De chef, Otari Lazisvili, was ermee miljonair geworden. Door de plancijfers verkeerd op te stellen — te hoge cijfers voor benodigde grondstof, te lage cijfers voor af te leveren produkten — had hij gelegenheid voor zichzelf en zijn syndikaat te produceren. De lijvige, alcoholistische partijbons had hij prettig weten te lijmen! Achtergrond van dit geval was de schaarsheid aan goede konsumptiegoederen. Men kan deze echter met een weinig initiatief toch wel te pakken krijgen. Vanzelf kan de gretige konsument in de rij gaan staan of een vriend vragen wat te doen. Slimmer is om een verkoper van de winkel in de arm te nemen en hem te vragen een goed artikel opzij te leggen zodra het binnenkomt, wat dan wel het nodige meer kost. Het winkelpersoneel handelt zelf ook graag in gezochte waar. De satirische "Krokodil" schilderde de gang van zaken eens als volgt: er komen 500 portemonnaies aan. Het winkelpersoneel koopt zelf 450 exemplaren om zelf door te verkopen. 49 stuks worden voor bevriende relaties onder de toonbank weggelegd. Eén enkele portemonnaie komt in de étalage terecht. Haast UI Ten slotte is het mogelijk de begeerde artikelen op de zwarte markt te kopen. Smith vertelt smakelijk over de markt in cosmetica, boeken, auto's (een oude Mercedes voor 20.000 roebel; een nieuwe Ziguli voor 4.500 roebel méêr dan de normale nieuwprijs, omdat de koper dan geen jaren hoeft te wachten op aflevering), speldjes, popmuziek enzovoort.

Bekend is de privé-sector in de landbouw als pijler van de ekonomie. Nog immer bebouwt de kolchozboer op zijn kleine stukje grond (afhankelijk van de streek maximaal 0,4 hectare) dat hem is toegestaan en levert aan de klant op de kolchozmarkt. Dit relatief zeer geringe areaal levert 62% van de totale aardappel oogst, 32% fruit en groente, 47% van de eieren, 34 % van de totale vlees- en melkproduktie! De veertigmaal hogere produktiviteit dan de kolchozgronden deed de staat besluiten toch maar eens een experiment te wagen dat afweek van de kolchozstructuur. Ondanks prima resultaten durfde men het niet aan om een nieuwe landbouwrevolutie te ontketen.

Ook in de kulturele sfeer, die toch zo politiek gevoelig is, weelt het privéinitiatief tierig. De samizdat is bekend, daarnaast is er magnitizdat: geluidsbandjes met dissidente liederen (een aantal ervan is door Amnesty International uitgebracht op een grammofoonplaat). Er is een privé-museum over de regisseur Eisenstein, over moderne schilderkunst, ondergebracht in privé-appartementen. Non-konformistische gedichten en literatuur wordt gemaakt en voorgedragen, ook in het openbaar, en dan omlijst met risicoloos materiaal. Er is klassiek toneel, dat zo wordt opgevoerd dat de parallel met de eigen hedendaagse maatschappij herkenbaar is; klassieke Russische schrijvers worden gelezen alsof het kritici op het Sovjetsysteem zijn. Magistraal is Smith's voorbeeld hoe een dramatische bewerking van Saltykov-Sjtsjedin door Sergej Michalkov de bewerker op het matje van het Centrale Comité doet belanden, en hoe hij zich eruit redde door de aanvallen van de partijfunctionarissen te pareren door exact dezelfde commentaren van de tsaristische censoren van een eeuw eerder te citeren.

Veel verschijnselen van het dagelijks leven in de Sovjet-Unie zijn al lang geleden waargenomen. Men realiseert zich dat Smith, breed genomen, niet veel nieuwe verschijnselen toevoegd. De rijke invulling van de details, de vele voorbeelden, het recente materiaal maken het boek tot verplichte literatuur voor wie op de hoogte van de hedendaagse Sovjet-Unie wil zijn.

A.P. van Goudoever

M.J. Broekmeyer, *Het wetenschapsbedrijf in de Sovjet-Unie*. NIVV-reeks, Den Haag 1976, prijs f 5,—

In de voortreffelijke serie van het Nederlands Instituut voor Vredesvraagstukken verscheen de voorliggende bijdrage van de bekende Oosteuropelaar Broekmeyer. Een groot deel is gewijd aan een inventarisatie van de structuur van het wetenschappelijk onderzoek in de Sovjet-Unie, geconcentreerd bij de Akademie van Wetenschappen, bij de Voez-en (instellingen voor hoger onderwijs) en bij de ministeries. Een en ander wordt ingebed in de algemene staats- en partijbemoeienis met het onderzoek. De vraagstelling van de auteur richt zich op het probleem hoe de resultaten van wetenschappelijk onderzoek in de Russische ekonomie worden geïntroduceerd. Deze kwestie komt met name in het hoofdstuk "wetenschap en techniek" aan de orde. Broekmeyer konkludeert uit het onderzoek dat de invoering van nieuwe technologie in de onderneming een uiterst moeilijk te bereiken zaak is.

Er wordt maar weinig innovatie gepleegd, voornamelijk omdat het produktieplan geen bonus geeft voor inhoudelijke vernieuwingen in het bedrijf en omdat men bang is de geplande produktie niet te zullen halen waardoor de onderneming geen premies kan krijgen. Een probleem dat Doedintsev destijds in "Niet bij brood alleen" (1956) literair gestalte heeft gegeven, blijkt ook nu nog levensgroot te bestaan. Als praktische introductie in de problematiek van het Sovjetrussische onderzoek is dit een prima bruikbaar en helder boekje.

A.P. van Goudoever

Grondwet van de USSR en Statuut van de CPSU. Vertaald en ingeleid door E.H. de Jong. Tjeenk Willink, Alphen aan de Rijn 1978. Prijs ca. f 15,—

De Sovjet-Unie heeft voortaan een nieuwe datum voor de jaarlijkse viering van de "Dag van de Konstitutie". Op 7 oktober 1977 is een geheel nieuwe grondwet aangenomen. Al in 1962 was door Chroesjtsjov een kommissie ingesteld met de taak een nieuwe konstitutie te ontwerpen, omdat de sovjetmaatschappij inmiddels zover was voortgeschreden dat de Stalin-grondwet uit 1936 achterhaald was. De fase van dictatuur van het proletariaat was immers volledig afgesloten, er was niet meer een staat van arbeiders en boeren, maar van het hele volk; verder bevond de Sovjet-Unie zich niet meer in een kapitalistische omsingeling (zie G.P. van den Berg, Een nieuwe Sovjetgrondwet, in: Internationale Spectator, okt. 1977, p. 606). Breznev erfde deze plannen, maar had kennelijk met politieke tegenstand te maken, want eerst in 1977 kon het tot een afwikkeling komen. Maar toen gebeurde het zeer snel: in april werd de grondwetskommissie opnieuw samengesteld, in juni werd het concept voor volksdiskussie vrijgegeven, en in oktober keurde de Opperste Sovjet het ontwerp goed. Dit was

aan de vooravond van het jubileum van de revolutie, en Brezjnev beweerde: "De nieuwe konstitutie is het geconcentreerde resultaat van de gehele 60-jarige ontwikkeling van de Sovjetstaat" (Izvestia 5 okt.). Hij sprak niet alleen als voorzitter van de grondwetskommissie, maar ook als voorzitter van het presidium van de Opperste Sovjet, een functie die hij eerder in 1977 aan Podgornij afhandig had gemaakt. Alle lof en eer viel nu Brezjnev ten deel.

De hoofdzaken van de veranderingen in de grondwet betreffen het volgende. De klasse-indeling van de maatschappij en het nationaliteitenprobleem zijn overwonnen. Voortaan is er sprake van een sovjetvolk. Het ontwikkelingsstadium van de maatschappij wordt nu aangegeven in de al geruime tijd gehanteerde bewoordingen: de ontwikkelde socialistische staat. Wanneer het kommunisme bereikt zal worden, is in het midden gelaten. Het ongelukkige voorbeeld van Chroesjtsjov die het kommunisme in 1980 wilde bereiken wordt dus niet gevolgd, maar wel wil men een stapje vooruit maken, dus werd een nieuw tussenstadium uitgevonden. De CPSU heeft nu een aanzienlijke plaats gekregen in een apart artikel 6. De grondwet van 1936 had slechts onder het artikel 126 over maatschappelijke organisaties de partij in een opsomming vermeld, terwijl de vroegere grondwetten (1918, 1924) deze helemaal niet noemden. Het democratisch centralisme, basis van de interne partijrelaties (Statuut van de CPSU, par. 19), is nu ook tot grondslag van de organisatie van de staat verklaard (art. 3). De burgerlijke grondrechten en plichten zijn uitgebreid en worden meer op de voorgrond gesteld, doch zijn als vanouds beperkt door de slotzin van artikel 39: "het gebruik van de rechten en vrijheden door de burgers mag geen schade toebrengen aan de belangen van maatschappij en staat en aan de rechten van andere burgers". Een rekbaar artikel dat voor de autoriteiten ruime mogelijkheden biedt. Bovendien, gelet op de praktijk, zullen de dissidenten meer dan genoeg redenen hebben om te demonstreren op de "Dag van de Konstitutie, zoals elk jaar bij het Poesjkin-monument gebeurt. Zie voor analyses van de grondwet het bovengenoemde artikel en het januarinummer 1978 van "Osteuropa" dat geheel eraan gewijd is. En dan nu de Nederlandse editie.

Mr. de Jong levert een vertaling van de grondwetten van 1977 en van 1936 (inclusief aanvullingen) alsmede van het partijstatuut. De vertaling is schaars voorzien van verklarende voetnoten bij woorden als sovjet, kolchoz, e.d. Ook zijn enkele organisatieschema's opgenomen. De vertaling van de documenten is letterlijk gehouden. Dat kan moeilijk anders en hierdoor is ook het afschuwelijke Russische jargon redelijk waarneembaar voor de lezer. Af en toe komt echter buitengewoon moeizaam woordgebruik voor, waar dit wellicht te vermijden was geweest: "geestelijke en lichamelijke arbeid" (art. 19, p. 22); "de bescherming, de vermeerdering en het gebruik op ruime schaal van de geestelijke waarden voor de morele en esthetische opvoeding (art. 27, p. 23); "rationalisatoren" (art. 47, p. 28), etc. Voorts zijn Russische namen afwisselend met v en w getranscribeerd terwijl voor een van beide mogelijkheden gekozen moet worden. Woorden als "soeverein" en "soevereiniteit" mogen eveneens consequent gespeld worden. Al met al evenwel kunnen we deze vertaling gebruiken als we in het Nederlands de betrokken documenten willen citeren. Men mag echter niet verwachten direkt de artikelen uit grondwet en statuut te begrijpen, maar dat is inherent aan zulke stukken. Toch vraagt men zich af of er behoefte is aan deze vertalingen, en met name aan een vertaling van de grondwet van 1936. M.i. zou een editie van de nieuwe konstitutie voorzien van veel commentaar meer zin hebben gehad. De inleiding die De Jong geeft is voor wat de inhoud van de grondwet betreft zeer summier. Zijn schets van de voorgeschiedenis is minder gelukkig uitgevallen. Na een te uitvoerige opsomming van de formele aansluiting van de diverse sovjetrepublieken bij de Unie wordt even ingegaan op de grondwetten van 1918 en 1924, die al te grof worden behandeld (p.8). Bijvoorbeeld, in deze konstituties wordt niet gesteld, in verband met het begrip 'diktatuur van het proletariaat', dat het "proletariaat bestaat uit de klasse van arbeiders en de klasse van de kleine boeren". De grondwet van 1918, artikel 9, spreekt over "de vestiging van een diktatuur van het stedelijke en plattelandsproletariaat en de armste boeren". Zie voor deze tekst *Constitutions of the Communist Party-states*, ed. J.F. Triska, Stanford 1968.

Tenslotte heeft de zetduivel een rotgeintje uitgehaald op pagina 97: Het Statuut van de SCPSU, paragraaf 38: "Het Centraal Comité van de CPSU kiest: voor de leiding van het werk van de partij tussen de voltallige vergaderingen (Plenum) van het Centraal Comité — het Politiebureau; . ." Eindelijk zijn we dan er achter hoe de werkelijkheid in de Sovjet-Unie eruit ziet.

A.P. van Goudoever

H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Armoede en arbeidswaang. Werkinrichtingen voor 'onnutte Nederlanders in de Republiek, 1760-1795. Een mentaliteitsgeschiedenis.* (Nijhoff, 's-Gravenhage, 1977), prijs f 47,50.

De belangstelling voor de ellende waarin velen onzer voorouders moesten leven en voor de maatregelen die men er tegen nam groeit de laatste tijd sterk; in 1975 wijdde de redactie van het Tijdschrift voor geschiedenis er speciaal het hele vierde nummer aan. Als één van de redenen voor die groeiende belangstelling wordt de nood genoemd waarin onze eigen derde wereld nog dagelijks gedompeld blijkt.

Wie 'vroeger' de deur uitstapte ervoer, ook in Nederland, die derdewereldsituatie: men stond oog in oog met drommen mensen die op de rand van het minimum leefden. In de 18de en 19de eeuw klonken steeds luider de stemmen van lieden die meenden dat men zich van de zorg voor de armen niet met een aalmoes kon afmaken. Velen raakten er van overtuigd, dat andere maatregelen nodig waren, bijv. het stichten van instituten waar voor (valide) armen en hun kinderen werk werd geschapen. In zo'n armenfabriek zouden de tewerkgestelden worden opgevoed tot gedisciplineerde burgers, gewend aan arbeid en verrijkt door de kennis die bij hun plaats in de maatschappij paste. Als iedereen maar bescheiden en ijverig leefde zou de armoede, natuurlijk vooral onder de validen, vanzelf uit het gewone leven verdwijnen. In veel plaatsen werden van die werkinrichtingen opgericht maar om allerlei redenen liep het telkens weer mis. Over dit onderwerp zijn o.a. door v.d. E. een paar artikelen geschreven; hij heeft de zijne nu samengewerkt tot dit boek waarin een veertig experimenten tot werkverschaffing, gekombineerd met spinscholen, worden besproken. Het is een goed gedocumenteerde handleiding door 18de eeuwse armenzorg geworden, toegankelijk door de index en in de leerlingenbibliotheek zeker op zijn plaats. Ook door het inleidende hoofdstuk over "achtergronden en analyse" waarin de oorzaken van de armoede, de ideeën erover van de tijdgenoten, de gedachten over mogelijke oplossingen en de invloed van buitenlandse voorbeelden aan de orde komen.

Ik moet nog twee opmerkingen over dit nuttige boek kwijt. De eerste betreft het taalgebruik: v.d. E. gebruikt geen onvertogen woorden, wel veel te veel te moeilijke. De tweede betreft het klaarblijkelijke gemak waarmee v.d. E. de mening van degenen die indertijd over hun arme tijdgenoten schreven accepteert. Hun attitude berustte op de, beslist niet voor het eerst in de 18de eeuw uitgesproken mening, dat de armen eigenlijk te lui waren om hun lot eigenhandig te verbeteren. De over het algemeen welgestelde en nogal paternalistische schrijvers voelden zichzelf en hun standgenoten (mede) schuldig aan die luiheid: ze zouden veel te lichtvaardig aalmoezen verstrekken aan iedereen die er om vroeg. Daardoor kwamen, zo meenden zij, al te veel validen in de verleiding om hun handen niet verder uit de mouwen te steken dan nodig was om die aalmoezen op te strijken. De rijken *gaven*, gedreven door naastenliefde en het verlangen om een goede plaats in de hemel te verdienen; zo financierden en bevorderden ze de luiheid van de armen.

In zijn 'ten geleide' wekt v.d. E. sterk de indruk, dat hij het met deze opvatting wel eens is. Enerzijds spreekt hij over het gebrek aan werkgelegenheid en dus over de geringe kansen voor de armen om hun brood te verdienen; anderzijds wijst hij op de onzorgvuldige liefdadigheid, de kurk, "waarop men zorgeloos dobberde op de stroom van het leven, waarbij men zich geen zorgen maakte voor de dag van morgen." Mij lijkt dit standpunt der tijdgenoten toch teveel op het gekrijt dat tegenwoordig ongenuanceerd wordt aangeheven over misbruik maken van sociale wetten door onze werklozen. Ik geloof er niets van dat het zo idyllisch was voor degenen die van aalmoezen leefden. Vegeteerden eigenlijk, apatisch in hun onmogelijke krotten, een paar liefdadige duiten bijeen schrapend met zielig doen/zijn. Misschien voelden sommigen zich inderdaad tot dat leven aangetrokken maar velen zullen toch wel andere dromen gedroomd hebben dan te moeten balanceren op de grens van het bestaan, kwetsbaar tot de dood voor elke tegenslag. De aalmoes was hun laatste strohalm; wat hadden ze anders moeten doen in de maatschappij waarin voor hen geen behoorlijke plaats was? Dat zij zich niet con amore inzetten voor de onderbetaalde en geestdodende arbeid in de armenfabrieken kan wel eens meer zeggen over hun gedachten betreffende de rijken en over de arbeidsomstandigheden die dezen voor de armen schiepen dan over hun luiheid.

P.D. 't Hart.

P. Coomans, T. de Jonge, E. Nijhof, *De Eenheidsvakcentrale (EVC) 1943-1948*, Tjeenk Willink, Groningen, 1976, prijs f 50,—

Om meer dan een reden is de lijvige studie een typisch produkt van de studentenbeweging van de jaren '60-'70. Niet alleen is vanuit een hernieuwde belangstelling voor het socialisme een onderwerp gekozen uit de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging. Maar ook willen de schrijvers met

hun studie 'lering trekken voor de huidige strijd voor het socialisme'. Deze politieke stellingname — die overigens in 5-6 regels wel uiterst summier wordt aangegeven — betekent niet dat vervolgens alle wetenschappelijke remmen worden losgelaten. Integendeel, de schrijvers willen de standpunten van alle betrokkenen uitvoerig documenteren, door een nauwkeurige bronvermelding controle mogelijk maken en het standpunt vanwaaruit zij oordelen eksplisiet maken. Een aanpak, die in beginsel gunstig afsteekt bij de gebruikelijke 'burgerlijke objectiviteit', maar niet helemaal wordt waargemaakt wanneer de schrijvers al gauw blij geven van een impliciete anti-CPN-instelling.

Alvorens hierop in te gaan, een kort overzicht van de ruim 500 blz. tellende doktoraal-studie. Na enkele inleidende hoofdstukken over de rol van de vakbeweging en de houding van de linkse partijen tegenover de vakbeweging voor en tijdens de WO II, wordt vervolgens ingegaan op de internationale achtergronden voor de politiek van de CPN: m.n. de koude oorlog. De volgende hoofdstukken beschrijven de sociaal-ekonomische verhoudingen in Nederland gedurende de eerste jaren na de oorlog. De hoofdmoot van de studie is opgesplitst in twee gedeeltes: het eerste behandelt de EVC-politiek op een aantal punten (bijv. de wederopbouw, de fusie met het NVV, de kwestie-Indonesië), het tweede geeft een min of meer chronologisch relaas van de EVC tussen 1943 en 1948. Dit gedeelte is verreweg het interessantste. Aangegeven wordt hoe de EVC in het begin veel aanhang kreeg door de afkeer die de geradikaliseerde arbeidersklasse van de oude bonden had gekregen. In de herfst van 1945 stond de EVC op haar toppunt met ongeveer 180.000 leden. Daarna zetten de neergang in: een neergang die met name uit de politiek van de CPN wordt verklaard. Vanuit haar strategie van toenadering tot de sociaal-democratie probeerde de CPN de stakingsbeweging af te remmen, en de EVC tot medewerking aan het wederopbouw-streven te bewegen; ook stimuleerde de CPN het streven van de EVC naar fusie met het NVV. De politieke machinaties waarmee dit in zijn werk ging worden uitvoerig beschreven, zoals bijv. de politieke kapriolen van Paul de Groot. Daarbij rijzen toch enkele vragen. Zou een onafhankelijke EVC, met zelfstandig opererende afdelingen en diverse stromingen — trotskisten, syndikalisten, radencommunisten — méér werfkracht en aktievaardigheid hebben gehad dan een EVC die onder druk van de CPN met het NVV was gefuseerd? En meer algemeen: had de CPN alternatieven voor haar streven naar samenwerking met de sociaal-democratie? Was de stemming van de arbeiders toen zo strijdbaar, was de tijd rijp 'voor de strijd voor het socialisme'? Behalve de verhoogde stakingsbeweging brachten de naoorlogse jaren ook de nationalistische Ons Neerlands Indië-hetze, de groei van de korporatieve vakcentrales, de mislukking van de doorbraak enz. De kerk handhaafde overwegend haar sterke invloed, zodat zelfs een strijdbare bond als de ABNM niét de stap naar de EVC maakte. De 'algemene radikalisering van grote delen van het Nederlandse volk', waar de schrijvers het telkens over hebben, moet niet worden overschat. Een voorbeeld: op blz. 221-9 wordt het mislukken van massale akties tegen de koloniale regeringspolitiek geweten aan het 'demoraliserende opportunisme van de CPN', het feit dat deze partij het Nederlandse imperialisme t.a.v. Indonesië onvoldoende konsekvent bestreed. Maar het is de vraag of de grote massa wel zo konsekvent stelling wilde nemen in de kwestie-Indonesië; het kritische Vrij Nederland schreef zich bijna kapot . . . Deze voortdurende vertekening van de politieke verhoudingen komt voort uit de — de al eerder gesignaleerde impliciete — preokkupatie van de schrijvers: de EVC in relatie tot de CPN. De vraag of de strijd voor het socialisme onder leiding van de EVC werkelijk kans van slagen had in de naoorlogse verhoudingen kan alleen beantwoord worden vanuit een meer omvattende studie van het politieke, sociale en kulturele bestel na 1945. Daarbij zouden niet alleen een stuk of tien kamerleden uit de arbeidersbeweging — vrijwel allen ter linkerzijde van NVV-PvdA — geïnterviewd moeten worden, maar ook de opvattingen en na-oorlogse verwachtingen van de doorsnee-arbeiders onderzocht moeten worden.

Deze kritiek neemt niet weg, dat Coomans, De Jonge en Nijhof een belangwekkende bijdrage hebben geleverd aan de geschiedenis van de naoorlogse verhoudingen, met een schat van goed geordende en van een deel nieuwe gegevens. En een vraagstelling — hoe communisten in de vakbeweging de ekonomische belangenstrijd met de politieke strijd voor het socialisme kunnen verbinden — die nog steeds aktueel is, getuige bijv. de rol van CPN-leden in de vakbeweging.

Bernt Feis

Geschiedenis van de Nederlandse Arbeidersbeweging in de 19e eeuw. Samengesteld door Dr. J.M.W. Binnenveld. Martinus Nijhoff, Den Haag 1978, prijs f 27,50

Dit boek is het derde deel uit de reeks "Geschiedenis in veelvoud" waarin een thematische keuze uit de historische literatuur gepresenteerd wordt. De samensteller heeft het onderwerp gegroepeerd rond vijf themata. Thema I behandelt het ontstaan van de Ned. Arbeidersbeweging met een artikel van I.J. Brugmans over het ontwaken der arbeidende klasse en een recent artikel uit het tijdschrift voor

Sociale Geschiedenis van P. van Horssen en D. Rietveld over de Sociaal Democratische Bond. Thema II behandelt Parlementarisme versus Anti-Parlementarisme met artikelen van A.F. Mellink en D.J. Wansink.

Thema III stelt vakbondsorganisaties en vakbondstaktiek aan de orde. Auteurs zijn hier A.J.C. Rüter en Fr. de Jong Edz.

Thema IV gaat over links en rechts binnen de Sociaal-Democratie met artikelen van G. Harmsen en H. de Liagre Böhl. In het laatste thema behandelen M. Ruppert en W.G.J.M. Tomassen de confessionele arbeidersbeweging.

Bijna alle artikelen waren oorspronkelijk onderdelen van boeken. Hoe juist m.i. de gehanteerde selectie ook is, onvermijdelijk is bij deze werkwijze de gedeeltelijke overlapping van de stof. De S.D.B. komt zowel bij thema I als uiteraard bij D.J. Wansink in thema II aan de orde. Een nadeel van een andere orde van grootte is het ontbreken van een register. Is dit soms om der tijd wille weggelaten? Achterin bevinden zich n.l. drie blanco pagina's! De indruk van haastige compositie wordt ook versterkt door een groot aantal fouten en slordigheden. Een willekeurige greep: Z. Cohen i.p.v. L. Cohen (blz. 5), Antie-Rev. Partij i.p.v. Anti-Rev. Partij (blz. 10), grootbewijs i.p.v. grootbedrijf (blz. 12), keim i.p.v. kiem (blz. 14) Volspartij i.p.v. Volkspartij (blz. 72)

Het grote voordeel van dit boek is dat de geschiedenis van de Nederlandse arbeidersbeweging — ook de confessionele! — ordelijk bij elkaar wordt aangeboden. Voor een schoolbibliotheek lijkt het me een nuttig en vooral betaalbaar boek.

F.R. Kat.

Prof. R.N. Berki, *Het socialisme*. Anthosboek, In den Toren, Baarn Prijs f 22,50.

Het boek telt negen hoofdstukken.

In het eerste, waarin de vraag aan de orde komt wat socialisme is, waagt de auteur zich terecht niet aan een definitie. "Ideologieën . . . staan niet in de houding als soldaten op appèl, maar zijn veeleer te vergelijken met verliefde paartjes die elkaar in het donker omhelzen" (blz. 34)

In het tweede hoofdstuk komt hij met zijn visie dat het socialisme het best benaderd kan worden, door er vier tendenzen in te onderkennen: het egalitarisme (het klassieke principe), het moralisme (het christelijke beginsel), het rationalisme (het Verlichtingsbeginsel) en het libertarisme (het romantische principe) Na een schets van de opkomst van het socialisme wijdt Berki het vierde hoofdstuk aan Marx, in wiens ideeën hij de vier genoemde tendenzen belichaamd ziet.

Hoofdstuk 5: "Gistende ideeën en scheidende wegen" geeft een beeld van de richtingsstrijd van het socialisme in de 19e eeuw. Opvallend is hierbij het overbelichten van de Engelse socialistische denkers en het onderbelichten van belangrijke Duitse theoretici. Noch bij de behandeling van Marx, noch hier komt b.v. Eduard Bernstein voor!

In de resterende vier capita worden de vier tendenzen toegespitst op delen van de wereld.

De sociaal-democratie in West-Europa vertegenwoordigt de tendens van het moralisme, het rationalisme vindt hij terug in Oost-Europa.

Het egalitarisme is het voornaamste kenmerk van het socialisme in de Derde Wereld. Het libertarisme is HET specifieke radicalisme in onze hoog ontwikkelde industriële Westerse samenleving.

Opmerkelijk is dat het betoog van Berki zwakker wordt naarmate zijn aandacht verder van Engeland en Europa af komt te liggen. Bij het behandelen van het socialisme in Afrika hadden toch beslist de Arushaverklaring van 1967 en de socialistische experimenten in Tanzania: de Ujamaa en de operatie Vijijini genoemd dienen te worden.

Ondanks deze kritiek is het een boeiend, compositorisch goed in elkaar zittend boek dat op een originele wijze een zo complex verschijnsel als het socialisme benadert. Voor de leerlingen lijkt het mij nogal aan de moeilijke kant. Voorts is het jammer dat zowel een personen-als zakenregister ontbreekt.

F.R. Kat.

Werner Keller, *De Bijbel heeft toch gelijk*. Uitgeverij Meulenhoff, prijs 34,50

Het lijvige boek (414 pagina's tekst) is een heruitgave van de bestseller uit 1955. Tegen een heruitgave is op zich niets maar dan dient de tekst toch wel aangepast te worden. Nu moet op blz. 398 het eerste ruimteschip nog het heelal in!

Zoals Schliemann in de 19e eeuw een ander licht heeft geworpen op Homeros, zo poogt Keller te bewijzen dat de bijbel "een geschiedenisboek is dat zijn weerga niet kent". Toch wil hij met de ijver

van een gedreven vaak veel te veel bewijzen en vervalt dan in zinnen als: "zeer waarschijnlijk moeten we hier het bijbelse Dafka zoeken" (blz. 128)

Van nog geringerer kaliber is de volgende beschrijving "Aan de voet van de Himalaya dooft flakkerend boven het dal van de Indus het eenzame licht van een eiland van cultuur. Boven China, boven de wijde steppen van Rusland, boven Afrika is het donker. En achter het water van de Atlantische Oceaan ligt het continent Amerika in een diepe duisternis" (blz. 16) Dit boek hoeft niet mee op de ark als de zondvloed komt.

F.R. Kat.

Het tijdschrift *Groniek*, dat onder de in den lande door studentenredacties verzorgde geschiedenistijdschriften uitmunt door leesbaarheid, heeft in het dubbelnummer 10 (1977) nr 53-54 (losse nrs f 6,75 incl. porto: Groniek, postgiro 1496758 te Groningen) zich gewaagd aan het thema cultuurgeschiedenis. Het is een boeiende reeks artikelen geworden met als kernthema: wat is er overgebleven van de 19e eeuwse parel der geschiedbeoefening? Is de esthetiserende en intellectualiserende rol van de cultuurgeschiedenis nog bestaanbaar of is ze definitief opgedeeld in tal van specialismen als mentaliteitsgeschiedenis, geschiedenis der natuurwetenschappen, geschiedenis van de arbeidende klasse, vrouwenemancipatie, kunst- en literatuurgeschiedenis en zo verder. Naast grote diversiteit blijkt toch ook een mate van convergentie uit de artikelen. Er blijft toch een zekere behoefte aan een soort gemeenschappelijke noemer, zodat toch iets van de rad theorie van Hegel met de as waar alles samenkomt en waar zich het centrum bevindt van een cultuurpatroon van een bepaalde periode overblijft. Maar laten we ons hoeden voor systemen. Overigens een nummer dat docenten zeker kan inspireren om in de hoogste klassen van HAVO/VWO het vak met een keur van nieuwe argumenten te verdedigen en de leerlingen en zichzelf geestelijk te verrijken.

Spiegel Historiael (losse nrs f 6,75, te bestellen via Meulenhoff-Bruna, Bètapress, postbus 355, Tilburg). De kunsthistorie komt in het november nummer 1977 aan bod met beschouwingen over 'Turner schildert Waterloo' en 'de Adam van Rodin'. Verder vallen op een artikel van Lancée over 'Het Huis ter Liefde te Antwerpen', de intellectuele sectarische kring rond o.a. de Plantijns in de 16e eeuw en een interessant artikel over artefacten van de Neanderthalers. In het december nummer 1977 komt het thema van de misdaad weer aan de orde. Hanawalt beschrijft de misdaad gezien vanuit het slachtoffer en Beattie schrijft over 'Misdad door vrouwen en de wet'. Verder moeten genoemd worden een bijdrage van Stekelenburg over R.K. landverhuizers naar de Verenigde Staten, een onderwerp waar nog weinig over gepubliceerd is. Lancée, die in het vorige nummer al over 16e eeuwse humanistische kringen schreef, wijdt nu een artikel aan de betrekkingen tussen Lipsius en Coornhert.

In het januari nummer 1978 begint Dittrich een serie artikelen over 'Bismarck en de troonkandidaturen'. De verhouding tussen België en Nederland komt aan de orde in Schuur's artikel over het Belgisch-Nederlands verdrag van 1925 en de verwerping daarvan in 1927. Artikelen over de kathedraal van Canterbury, de geschiedenis van de appel (de vrucht) in de Nederlanden en over streekwapens vullen verder dit nummer.

Het februari nummer 1978 vervolgt met Dittrich's artikel over Bismarck. Ook de artikelenreeks over misdaad wordt vervolgd. Berents schrijft over 'Agressie in de late middeleeuwen' en Muchemblad over 'Misdad en straf in Atrecht onder Karel V'. Verder een en ander over 'Amsterdam en de tabaksteelt in Nederland' en een bijdrage van Korthals Altes over het contact tussen Koning Willem II en Japan. In het maart nummer (1978) vervolgt hij de betrekkingen tussen Nederland en Japan met het artikel 'De kanonnen van Simonoseki'. Aardige voorbeelden van actieve Nederlandse buitenlandse politiek of als U dat wenst, imperialisme. Jappe Alberts schrijft in hetzelfde nummer over de bekende Maarten van Rossem en de ondernemersgeschiedenis komt aan de orde met een verhaal over de oprichter van de Zwitserse Migros.

Tijdschrift voor Geschiedenis. Het dubbelnummer (3 en 4 van 1977) is voor 29,50 te verkrijgen via Wolters-Noordhoff, postgiro 1308949 te Groningen. Het is gewijd aan 'Bureaucratie en bureaucratisering ten tijde van het Ancien Régime'. De nadruk valt daarbij op de periode van de 17e en 18e eeuw. Voor de geschiedenisleraar is het inleidende artikel van Roorda en Huussen jr., 'Das Heft in der Hand und Geld im Kasten'. Historische beschouwingen over vroeg moderne overheidsbureaucratie in Europa van groot belang. Het bevat nuttige informatie over de in veel schoolboeken wat vlot gehanteerde terminologie: vorstelijk absolutisme gaat gepaard met modernisering van het administratieve apparaat. Het artikel stelt naast de algemene problemen van recrutering, maatschappelijk aanzien, modernisering van de organisatie, opleiding van het personeel e.d. ook landsgewijs de stand van zaken en de stand van

historisch onderzoek aan de orde. Verder wordt dit dikke nummer (ruim 250 blz.) gevuld met een aantal case-studies over dit thema in Noord- en Zuid-Nederland.

De *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* aflevering 2, 1977 heeft de referaten gehouden op het congres in 1976 over het onderwijs opgenomen. De Vroede sprak er over 'Volksonderwijs en maatschappij in België en Nederland van de 17e tot begin 20e eeuw'; E.P. de Booij over 'Het 'basis'onderwijs in de 17e en 18e eeuw — De Stichtse dorpscholen' (Haar dissertatie *De weldaet der scholen*... zal nog in *Kleio* besproken worden); H.C. de Wolf over 'Volksonderwijs in Nederland van 1775 tot 1840' en L. Dasberg over 'de visie van de negentiende-eeuwse onderwijzer'. Van geheel andere aard, maar niet minder interessant is Bromley's rede, gehouden op de H.G. vergadering, over 'The North Sea in Wartime (1688-1713)' of anders gezegd de Engelse en Nederlandse vrees voor de Duinkerker kapers. I.J. Brugmans bespreekt tenslotte op uitvoerige wijze de bronnen-uitgave van Kwantes, *De ontwikkeling van de nationalistische beweging in Nederlandsch-Indië. Bronnenpublicatie, 1e stuk, 1917-medio 1923*. Groningen 1975.

v.H.

Bij de firma Ploegsma in A'dam zijn de laatste tijd diverse informatieve (jeugd)boeken verschenen die een bespreking waard zijn. Van *David Macaulay* is reeds met veel enthousiasme het boek "De Kathedraal — het verhaal van de bouw" ontvangen. Van zijn hand zijn nu ook verschenen:

De stad — verhaal van de Romeinse stedenbouw f 27,—

De Piramide — verhaal van de bouw f 23,50.

(Op het punt van verschijnen staat dan nog "Ondergronds" f 29,—) De boeken zijn vertaald en voor Nederland bewerkt door de bouwhistorikus H. Janse. Voor "de Piramide" heeft men de medewerking van het Rijksmuseum voor Oudheden te Leiden gekregen.

Voor wie "de kathedraal" kent is er niets veranderd in de opzet van de boeken. Met zijn meesterlijke tekeningen maakt Macaulay het onderwerp van zijn boek duidelijk. De illustraties vormen een uitermate wezenlijk onderdeel van het totaal. Via tekst en illustraties wordt langzaam via allerlei details naar een totaal-beeld toegewerkt. De tekst is daardoor doorspekt met tekeningen en schema's, waardoor de boeken ware lees- en kijkboeken zijn. Gelukkig laten de tekeningen voldoende ruimte tot goed kijken, nadenken en interpretatie over om zodoende niet alles als gesneden koek voor te zetten.

In "de Stad" worden we meegenomen naar de bouw van een fiktieve stad 'Verbonia', rond de jaartelling. De planologie — opvallend hedendaags aandoend — en de werkwijze wordt ons daarbij duidelijk gemaakt; gelukkig op een plezierige manier, er is in de tekst sprake van personen zodat men via 'bekenden' het beeld langzaam ziet groeien.

Allerlei problemen rond de bouw van een stad worden behandeld: woon-werkvoorzieningen, tempelbouw, pleinenaanleg, water- en voedselvoorziening etc., en dat steeds weer geïllustreerd. Ook wordt steeds duidelijker gemaakt waarom dergelijke dingen voor de Romeinen belangrijk waren. Op deze manier wordt de denk- en leefwereld van anderen begrijpelijk gemaakt.

Dit alles geldt ook voor "de Piramide". Ook hier een denkbeeldig bouwwerk dat we langzaam zien groeien in het landschap. Allerlei problemen bij de bouw, in de materiaalvoorziening en bij het transport worden aangekaart en verklaard. De door de Egyptenaren gevonden oplossingen worden duidelijk gemaakt. De filosofie van leven en dood die tot de bouw van deze piramides heeft geleid, wordt gegeven. Op deze manier wordt ook hier begrip opgeroepen voor anders denkenden.

Dat de boeken voor Nederland bewerkt zijn komt tot uiting in de tekst waar relaties gelegd worden met in Nederland herkenbare elementen zoals romeinse vestingen en oudheden in het museum te Leiden. Via de verwijzing op de laatste bladzijden komt er dan nog een overzicht bij van adressen en gebouwen die betrekking hebben op het onderwerp. Gelukkig wordt er niet alleen melding gemaakt van adressen etc. in Nederland, ook België komt in de lijst voor.

Deze boeken zijn voor een leuke interessante les(senserie) over de onderwerpen onontbeerlijk. De meeste leerkrachten zullen in hun opleiding dergelijke informatie nooit ontmoet hebben, terwijl dit voor het onderwijs broodnodig is; zeker als we niet alleen de politieke geschiedenis willen behandelen. Voor informatie over de sociale aspecten kan men in deze boeken uitstekend terecht.

De leerkracht kan er informatie uithalen, maar tevens illustraties. De tekeningen zijn over te nemen in een bordtekening of op stencil-offset-fotocopie. (Hoewel mijns inziens daarmee niet mag worden volstaan. Ook de andere soorten bronnen — buiten dit boek om — zullen aan bod moeten komen om een volledig beeld te creëren). Ook door de leerlingen zijn deze boeken uitstekend te gebruiken. De informatiehonger van menige leerling zal er mee gestild kunnen worden. Maar dat niet alleen; de boeken wekken ook een duidelijke honger op.

Naast de gebruikelijke mogelijkheden moet hier zeker ook gedacht worden aan de mogelijkheid tot creatief gebruik. Ik denk bijv. aan het maken van maquettes, eigen bouwtekeningen e.d. Leerlingen die eenmaal dergelijke dingen gemaakt hebben, vergeten dat niet snel.

Bij dergelijke activiteiten kan het zich gaan wreken dat er in de boeken geen inhoudsopgave staat. Ook het gemis van een register kan dan bezwaarlijk worden. Maar al bladerend zie je aan de vele tekeningen snel waar je ongeveer moet zijn. Kortom, boeken die voor jong en oud bruikbaar zijn en die in een schoolbibliotheek niet mogen ontbreken. Ze zullen hun geld dubbel en dwars waard zijn!

Doky Verhagen.

Bamber Gascoigne, *De Christenen*. Amsterdam enz. Elsevier, 1977. 304 p.; f 42,50.

Geen kerkgeschiedenis maar godsdienstgeschiedenis is wat hier geboden wordt. En dat informatief, origineel en aangenaam voor het oog dat ook wat wil. Over de inhoud behoeft hier weinig meer gezegd dan dat het boek op dezelfde wijze als de gelijknamige t.v.-serie is opgezet en in dezelfde goed gedoseerde en gedoceede hoofdstukken is ingedeeld. Gascoigne heeft een aantrekkelijke, typisch Engelse verteltrant. Hij groepeerde zijn verhaal rond anecdotes, biedt hier en daar ook het halve woord voor de goede verstaander, maar blijft nooit in het puur anecdotische steken: hij slaagt er steeds in de grote lijn vast te houden. Daarbij is hij schools zonder frikkerig te worden en boeiend zonder totale onzin te venten en hij zou dus als leraar geen slecht figuur maken. Wel is voortdurend attentie geboden: soms gaat de stijl duidelijk met de schrijver-spreker op de loop en hier en daar kloppen de feiten gewoon niet. Bovendien valt naarmate het boek vordert de klemtoon steeds eenzijdiger op het Verenigd Koninkrijk.

De presentator noemt zichzelf een sympathiserend agnosticus die geboeid is door het verhaal van Christus en Zijn Gemeente, maar geen kerkdrempels slijt. Het boek zoekt dan ook geen proseliëten te maken, maar evenmin kritiseert het op de makkelijke manier van zekere soepel in de markt liggende neo- en nepmarxisten. Toch is het uitdagend genoeg en prikkelt het dikwijls tot een eigen stellingname. Zowel van christenen als van atheïsten heeft Gascoigne het compliment gekregen dat hun standpunt zo juist en sympathiek is weergegeven. Een historicus kan niet beter 'bevestigd' worden want hij heeft de proef op de som dat zijn sympathieën en antipathieën elkaar in evenwicht houden.

In de schoolbibliotheek verdient het boek zeker een plaats, te meer omdat de plaatjes zeer functioneel zijn en prachtig gefotografeerd door Gascoignes echtgenote. Kritische begeleiding van de docent en een degelijk handboek voor de kerkgeschiedenis in de buurt zijn wel een vereiste.

Laat mij de kritiek op een paar punten concretiseren. Een paus Clementius (p.12) is in geen pauslijst te vinden, dat moet Clemens zijn. Het mozaïek op p.25 bevindt zich in de *capella palatina* te Palermo. Het bijschrift op p.44 is beslist onjuist. Ambrosius is daar niet afgebeeld bij zijn bisschopswijding, maar gezeten tussen twee martelaren, als zodanig kenbaar aan palm en zwaard, en wel de Milaneze gebroeders Gervasius en Protasius, wier gebeente door Ambrosius is overgebracht naar de nieuw gebouwde basiliek, thans S. Ambrogio. — Wie ooit heeft gehoord van een dogma van de armoede van Christus (p.99) mag zijn vinger opsteken. De bevestiging van de 95 stellingen aan de slotkapel van Wittenberg (p.157) leverde op het scherm en in het boek een mooi plaatje op (p.157) maar is onder meer door Erwin Iserloh in 1962 afdoend naar het rijk der fabels verwezen. (Luthers Thesenanschlag. — Tatsache oder Legende.) — Dat de katholieken in de Noordelijke Nederlanden in de zeventiende eeuw "ongehinderd doorgingen met het vervullen van hun godsdienstplichten" (p.206) kan zeker niet zo worden geformuleerd.

Een bezwaar tegen het werk als geheel is bovendien nog dat het accent sterk ligt op het aspect van macht en machtsuitoefening door de kerk(en), terwijl wat de kern van het Evangelie uitmaakt: het geloof, het gebed, de bekering en de verwachting van het koninkrijk Gods, samengevat: de spirituele kant van het christelijk leven, weinig reliëf krijgt. Maar innerlijkheid en beschouwing zijn natuurlijk moeilijker te visualiseren dan kruistochten en brandstapels.

A.H.M. v. Schaik

Snelder, C. *Riskante pelgrimage. Beknorte kerkgeschiedenis*. Hilversum, Gooi en Sticht bv, 1977. f 12,50.

Nu de christelijke kerken zulk een fundamentele en schokkende evolutie doormaken is het zinvol een "beknorte kerkgeschiedenis" op de markt te brengen; voor mensen immers die met enig in-

zicht over kerkelijke zaken willen oordelen en spreken is kennis van de geschiedenis onontbeerlijk. Dat klemte te meer voor hen die bij de kerk, als ambtsdrager of belijdend gelovige, betrokken zijn. Tertullianus noemde de christenen "homines hesterni", mensen van gisteren, waarmee hij niet doelde op een zich vastklampen aan het verleden, maar op een toch minstens enigermate gefundeerd historisch inzicht.

Snelder heeft een klein maar in menig opzicht sympathiek boekje geschreven vanuit katholiek standpunt maar in een oecumenische geest. Daarop kan men de paragraaf over de Reformatie en het slothoofdstuk over de kerk in de twintigste eeuw nalezen. Een irenische toon en een rake formulering treffen hier en daar.

Daar staan wat bezwaren tegenover. Allereerst: voor wie is het boekje bedoeld? Blijkens de achterflap voor mensen die bij voorbeeld door het volgen van een cursus van hun belangstelling voor de geschiedenis van de kerk hebben doen blijken. Nu lijkt het mij dat geïnteresseerden zonder enige scholing al snel zullen verdrinken in de massa feiten, namen en jaartallen die elkaar opvolgen en dat anderszijds mensen van een zekere vorming en belezenheid er niets nieuws in zullen vinden. Voor gebruik op scholen geldt hetzelfde: voor een eerste kennismaking met de kerkgeschiedenis is het te vol gestopt met feitjes (en te saai en zuinig van uitvoering, zonder ook maar één illustratie) en voor een meer diepgaande studie deugt het niet, al is het maar omdat iedere doorverwijzing naar verdere literatuur ontbreekt. Dat valt te betreuren, omdat met name op PA's en bij de opleiding tot docent godsdienst op de NLO's een up to date handboek kerkgeschiedenis ontbreekt. Die zou zo ongeveer de vorm moeten hebben van de oude Helwig of de nog oudere Nolet/Prein. Auteur en Uitgever hebben die kans gemist.

Als correct overzicht van feiten laat het boekje ons ook in de steek. In de gauwigheid viste ik er heel wat foutjes uit. Port Royal werd niet verwoest in 1708 maar in 1711 (p.93); het dogma van de onbevleete ontvangenis is van 1854, niet van 1853 (p.107). Het tijdschrift *De Katholiek* is niet opgericht door Thijm maar door Van Vree (p.113). Op dezelfde pagina is al in 1896 sprake van de RK Staatspartij, en op p.94 wordt Copernicus thuisgebracht in de zeventiende eeuw. Op p.77 is sprake van de bizarre schilder "Jeroen van den Bosch" en acht bladzijden verder is de titel van het hoofdwerk van Calvijn foutief weergegeven.

De auteur vermeldt dankbaar dat prof. F. van der Meer de tekst kritisch heeft doorgenomen en "hier en daar gecorrigeerd". Het heeft er de schijn dat hij zich van dat laatste een te lichte voorstelling heeft gemaakt.

A.H.M. v. Schaik

Prof. Mr. F.J.F.M. Duynstee en Dr. J. Bosmans, *Het Kabinet Schermerhorn Drees 1945-1946*. Van Gorcum-Assen/Amsterdam 1977

Het is de vraag of het boek van Bosmans en Duynstee besproken dient te worden in een tijdschrift als *Kleio*. Natuurlijk is het voor iedere leraar geschiedenis nuttig zijn vak bij te houden, maar er is dan wel handzamer lektuur te vinden dan dit soort lijvige werken vol details. De auteurs hebben namelijk uiterst nauwkeurig de gang van zaken rond het eerste naoorlogse kabinet in Nederland gevolgd. Het is in de eerste plaats een stuk parlementaire geschiedenis, maar tevens krijgen die maatschappelijke ontwikkelingen aandacht die van invloed waren op de politieke ontwikkelingen. Het boek is overigens wel te hanteren als naslagwerk, wanneer men in de klas onderwerpen als de naoorlogse zuiveringen, het financieel-economisch beleid, de wederopbouw en dergelijke wil behandelen.

De auteurs hadden niet de ruimte om diep in te gaan op de achtergronden van de politiek. Persoonsarchieven zijn dan ook niet of nauwelijks geraadpleegd. Uit het verhaal lijken ook alle persoonlijke verhalen geschrapt te zijn. Men heeft zich beperkt tot een zeer voorzichtige kroniekmatige verslaggeving. Daardoor is een inventarisatie ontstaan die een menigte vragen oproept. Het is ook de bedoeling dat de lezer tot verder onderzoek wordt geprikkeld. Dit zal wel lukken, maar daarmee is het boek ook daar geplaatst waar het in de eerste plaats hoort, namelijk in de sfeer van het onderzoek. Iedereen die in de behandelde periode wil werken zal dit boek uitvoerig moeten raadplegen. Tenslotte zal het na het voorafgaande overbodig zijn nog op te merken dat het geen boek is om zonder meer in de schoolbibliotheek op te nemen.

S. Vellenga

ELSEVIERS HISTORISCHE SCHOOL-ATLAS

Drs. Sj. de Vries

zevende druk

112 blz.; 148 foto's; 56 blz. kaarten in vele kleuren en een uitvoerig register; gebonden f 26,75.

Een unieke atlas, die dankzij de combinatie van kaarten en platen een caleidoscopisch beeld biedt van zowel de politieke, culturele als maatschappelijke geschiedenis. In de geheel vernieuwde lay-out van deze druk vormen de illustraties nu ook typografisch een duidelijke tweeenheid met de kaarten, waardoor het gebruik van de atlas sterk is vereenvoudigd.

INLEIDING TOT DE KUNTGESCHIEDENIS

F.C.A. Bremer

zestiende druk

160 blz.; 360 foto's; gebonden f 21,25

Dit bekende handboek stelt de student in staat zich een oordeel te vormen, gebaseerd op zowel de historische samenhang der cultuurperioden als op zuiver esthetische normen, over wat in bouw-, beeldhouw- en schilderkunst van de oudheid tot heden is voorgebracht.

DIT IS AMERIKA

portret van de Verenigde Staten

samengesteld met speciale medewerking van Prof. Dr. J.W. Schulte Nordholt.

239 blz.; paperback f 19,90

Dit boek geeft inzicht in de explosieve ontwikkeling van dit land. Het geeft een historisch overzicht, een algemeen profiel van het huidige Amerika en portretten van honderd belangrijke Amerikanen: van Walt Disney tot Lincoln, van Louis Armstrong tot Roosevelt.

Verkrijgbaar in de boekhandel

**ELSEVIER NEDERLAND B.V. — AM-
STELDIJK 166 — AMSTERDAM**

DIDAKTIEKCOMMISSIE

DRS. J. BAALBERGEN, *voorzitter*, Sandbergstraat 8, Abcoude, tel. 02946-3207.
MEVR. D.H. VERHAGEN, *secretaresse*, Wortelhaven 16, Dokkum, tel. 05190-4560.
P. DOVES, *penningmeester*, Praamstraat 2, Zaandam, tel. 075-161062, postrekening 1561752
t.n.v. de penningmeester Didaktiekcommissie V.G.N.
H. de LANGE, *2e penningmeester*, Rijnsburglaan 23, Heerde (Gld.) tel. 05782-2516.
DRS. J. BROUWER, Elst (Gld.)
DRS. L.G. DALHUISEN, Warmond.
H. van der VEEN, Veendam.

AFDELINGEN

De organisatie van de postacademiale colleges in de diverse plaatsen is in handen van de besturen van de V.G.N.-afdelingen.

De adressen van de *afdelingssecretariaten* zijn:

<i>Alkmaar:</i>	Lindenlaan 12, Bergen N.H.	<i>Haarlem:</i>	Noorderdreef 160, Nieuw-Vennep.
<i>Arnhem:</i>	Apeldoornseweg 31.	<i>Heerlen:</i>	Parallelweg Zd. 69, Hulsberg.
<i>Amsterdam:</i>	Plantage Muidergracht 35 I	<i>Hengelo:</i>	Tollensstraat 1, Goor.
<i>Den Bosch:</i>	Brede Haven 37, Den Bosch.	<i>Leeuwarden:</i>	De Kei 462.
<i>Breda:</i>	St. Bavostr. 96 Rijsbergen.	<i>Maastricht:</i>	Veldspaatstraat 23.
<i>Eindhoven:</i>	Barrierweg 196, Eindhoven.	<i>Rotterdam:</i>	Van der Helmstraat 27.
<i>Goes:</i>	Spanjaardstr. 37, Middelburg.	<i>Utrecht:</i>	Marnixlaan 75, Amersfoort.
<i>Groningen:</i>	Verlengde Frederikstr. 9 A	<i>Venlo:</i>	Leunseweg 2, Venray.
<i>Den Haag:</i>	L. v. Galenstraat 68.	<i>Zutphen:</i>	Gerstekamp 12, Warnsveld.
		<i>Zwolle:</i>	Stevinstraat 11, Harderwijk.

MAVO-LBO-COMMISSIE:

J.P.M. HENKES, Kerkendijk 96 b, Someren-Heide, tel. 04937-3230, *voorzitter*.
Chr.S. BERENSCHOT, Preludeweg 222, Alphen aan de Rijn, tel. 01720-44113, *secretaris*.
P. DOVES, Praamstraat 32, Zaandam, tel. 075-161062.
H. ZWARTEVEEN, Prinses Irenelaan 51, Leusden-Z., tel. 033-40879.
G.J. van der TWEEL, Coevordenpad 5, Arnhem.
G.C.J. van der VEN, Floressestraat 4, Lieshout, tel. 04992-1443.

COMMISSIE PEDAGOGISCHE ACADEMIES (PEDAK)

DR. F.G.G. GOVERS, *voorzitter*, Elzenstraat 12, Uden (N.Br.) tel. 04132-64117.
DRS. C.G. VAN DER KOOY, *secretaris*, Winschoterweg 10, Roodehaan Gr., tel. 05904-556.
J.E. BROUWER, *penningmeester*, Fazantenweg 2w, Holten Ov., tel. 05483-3098.
DRS. N. BAKKER, *lid*, Troelstralaan 9, Weesp, tel. 02940-10700.
P.W. BROUWER, *lid*, Esdoornlaan 1, Rotterdam-12, tel. 010-226431.
J. ENGBERS, *lid*, Roest 2, Olland N.Br., tel. 04138-3138.

ONDERWIJS-ADVIES COMMISSIE

M.J. van VELZEN, *voorzitter*, Mgr. van Gilsstraat 6, Kerkrade, tel. 045-455941.
DRS. C.W. KOREVAAR, *secretaris*, Koningin Wilhelminalaan 8, Haarlem, tel. 023-324379.
J.W. JANSSEN, Buitenruststraat 35, Voorburg, tel. 070-870442.
DRS. E.A.J. OUDENHOVEN, Ockenburg 29, Oosterhout (N.Br.) tel. 01620-26665.

Atlas der algemene en vaderlandse geschiedenis

mavo - havo - vwo

Dr. B.A. Vermaseren

21e druk, gebonden

ISBN 90 01 90700 8 f 29,50

Inhoud

De atlas bevat 178 kaarten op het terrein van de politieke en economische geschiedenis. Juist de economische kaarten zijn door het concrete karakter van de stof uitermate geschikt voor de eerste jaren van het voortgezet onderwijs.

De inhoud is nieuw en overzichtelijker opgezet.

Twee nieuwe thema's zijn opgenomen:

- ontdekkingsreizen
- Europa en het Nabije Oosten 1919-1939

Kleuren

Elk land heeft zijn eigen kleur. De verschillende tinten ervan hebben hun eigen betekenis:

volkleur: de basis van een land

afnemende kleur: uitbreidingen of verliezen

Kaarten

Behalve de grote overzichtskaarten (niet meer zuiver Europees opgezet), bevat de atlas talrijke thematische kaarten, o.m. over:

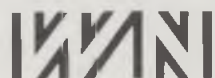
- handel
- economische samenwerking
- wegen
- politieke samenwerking
- grondstoffen/produkten
- stadsplattegronden
- godsdienst

Gebruik

Het consequente gebruik van bepaalde kleuren voor bepaalde landen maakt het mogelijk landen of thema's helder te belichten. Men kan zo *filmisch* de geschiedenis van een land volgen.

Mocht u invoering overwegen, dan is een beoordelingsexemplaar voor u beschikbaar.

Verkrijgbaar in de boekhandel en bij de uitgever

Wolters-Noordhoff